

NEGYEDIK KÖNYV.

I.

Az utolsó Zápolya halálát főurak és államtanács néhány napig titokban tartották. De mely nap – april 1-eje volt – gyűlést hirdettek, s Bécsbe, Konstantinápolyba, a budai és temesvári beglerbégeknek megírák urok halálát, Békest pedig az alkudozások félbenszakasztására utasíták, tisztába jöttek az ut iránt, melyet követniök kell. Bizonyynal főkérdés volt ekkor: csatlokozzanak-e Magyarországhoz, vagy viszonyukat a portához fenntartsák? Ez utóbbira határozták el magokat, s intézkedéseiket is ehez szabták. Gyűlést hirdettek május 17-ére, melyre a megyék és székek tiz-tiz, a szász székek és városok hat-hat követet küldjenek a főispánonkon és királybirákon kívül, Tordán pedig Báthori Kristóf másfél ezer emberrel örködjék az ország nyugalma felett.

Ez idő elegendő volt arra, hogy a két trónkövetelő Báthori István és Békes Gáspár támogathassa ügyét, az utóbbi Maximiliánál, az első a portán, s midőn némely csapatmozgalmak arra mutattak, hogy Erdélyt magyar királyi sergek fenyegetik, nem késett ez ellen tiltakozni a budai basa, a két állam frigyét, Erdély szabad választási jogát emlegetvén. Ez utóbbiban mindkét fél egyetértett, csakhogy a választást mindenik saját jelöltjére akarta irányozni. A rendek a kitüzött időre megjelentek, s velök tenger nép sereglett össze. A temetés máj. 23-án ment véghez. „Soha sem láttak – írja Miles – egy helyen annyi embert.” S ez előadást Hagymási Kris-

tóf egészíti ki: „Cancellarius uram kulcsesal kinyitván koporsóját az jelenlevő sok számu uraknak, népeknek és vitézlő sergeknek megmutattatott. Ezeknek utána testamentomos urak bezárák a koporsót, a melyet annak utána szemünk láttára Csáky uram lepecsétele és így azután nagy pompával temettetett el.”

Hagymási, kire bizta Maximilián ez országbeli dolgainak pártolását, sürgette a korlátnokot, hogy a speyeri egyezkedést terjeszse a rendek elébe. Csáky tagadólag válaszolt: „próbálja meg te kegyelmed a végzések dolgát, de vigyázzon te kegyelmed magadra: mi az mit ez végzésekről pactumokról tudunk, csak mint az megholt kegyelmes urunk cancelláriusa tudunk, nem is vagyunk ez országnak cancellariusi, mi soha az országnak arról számot nem adatunk, nem is adunk soha, a mit meghalt kegyelmes urunknak tetszett cselekedni, végezni, lássa ezt Békes Gáspár ő kegyelme, a ki ebben járt, most is fut-fárad ott künn, de fejedelmi kontyot azért még nem vágunk fejére, hagyja ott a fogát a hol azt fente vagy fenette. Isten és kegyelmed is láthatja, hogy fejünket senkiért se kockáztathatjuk, se ország és hatalmas császár haragját fejünkre nem vonhatjuk.”

Mit a korlátnok mondott, a rendek többségének szava volt. Békes pártja elnémult a kényszerűség előtt. A hazát nagyobb veszély fenyegethető a porta, mint a bécsi udvar részéről, s uralkodóul azt óhajtá a közvélemény, kit születés és személyes érdemek a bécsi udvar kegyeltje fölébe emeltek. Mindamellett a gyűlés első napján „lőn nagy zudulás, mely késő estig tartott,” habár a római császárhoz hajló szászok szólni sem mertek. A zajnak Csáky megjelenése vetett véget, ki a rendek közé lépett, kezében a véghagyományyal s a szultán levelével, mely a szabad választást megengedi. Mindkettőt felolvasták, de a rendek határozat nélkül oszlottak szét. A nyugalom felett a Tordáról Fehérvárra hívott fegyveres erő örködött. Másnap megtörtént a választás. „Minden további szó és vita nélkül kikiálták

Báthori István uramot az somlyait, főur öreg nemzetet. Báthori uram pedig fonogató szóval megköszöné választását az gyűlésnek, és tüstént oda hagyá a gyűlést, az ez országbeli régi szokás szerént.” A rendek folytatták tanácskozásukat e hó végeig.

A rendek választása valóban szerencsés volt. Nyilván állott mindenki előtt, hogy Maximilián igyekezni fog felhasználni az alkalmat Erdélyt birtokaiba kebelelni, s hogy e célját Békes által kergetendi; de abban sem kételkedett senki, hogy ez a török részéről visszatortlást s az országra háborut és nyomort árasztand. Aztán az állam önállóságát, függetlenségét sem akarák kockáztatni. A török jelentéktelen adóért nem háborgatja nemzeti intézvényeiket. a mit pedig Castaldo és utódai hat év alatt miveltek, annak ízét még az napig sem feledhették. Az új fejdelemre két feladat megoldása várt: consolidálni a fejdelemséget Erdélyben s kiengeisztelni Maximiliánt. Ezt mindenki tudta s mert épen mindenki jövője állott a kockán, nem a félelem az 1500 harczostól, nem a csengő szónoklatok varázsa idézte elő egyetértésöket, hanem az a garantia, melyet Báthorinak elő élete nyujtott.

De ez egyetértésre sem Maximilián sem Békes nem számoltak. Az első csakhogy pártfogoltja ügyét támogassa, forma szerént kinevezte és felesketé vajdává Békest, azután egymásra irta hiveihez a leveleket, s az ügyet melegen ajánlá Forgács Ferencznek (márcz. 29 én). Maga Békes pedig, bár visszatérő utában Bécsben megállapodott, a törökök közt is toborzott bégeket, kik ügyét előmozditsák; „mert, irá nekik (máj. 27), a mit én velem mieltek, magatokkal mielitek atyámfiak.” De Báthori megválasztatása után nem látszott tanácsosnak erőszakolni a dolgot, s nagy sokára Békes azon elhatározással utazott el Bécsből, hogy terveit más uton próbálja valósitni. Mire Erdélybe ért, a választott fejdelem trónját már elfoglalta.

Báthori megválasztatása után rögtön hivatá Hagy-

másit s biztosítá, hogy a császárnál igazolandja magát. „Hiszünk is neki – írta ez, – mert jámbor Istenfélő nemzetség.” S úgy tett. Megválasztatását mind Maximiliánnak mind a portára – az évi adó beküldése mellett – tudtul adá. A szultán megerősítését bizalommal várta s ez aug. 15-én Mehemet aga által be is következett, s hogy a császáret is megnyerje, ezzel titkos alkudozást kezdett. Egyezőleg a speyeri egyezkedéssel, Báthori Maximilián vasalljának vallá magát s letette a köteles hűségi esküt. Minthogy pedig ő a Részeket is bírta, ezekre nézve tőle helytartói vagy más czimetkért. De bár e körülmény szinleg megnyugtató is a bécsi udvart, valóban fegyvernyugvásnál egyebet nem eredményezett. A fejdelem önállóságra törekedett s Békesnek feladata volt ezt meghiusítani. A fejdelemség elnyerésére czélzó törekvéseiben eleve is a császár támogatásáról biztosított.

Hazaérkezte után boszusan, megerősített fogarasi várába zárkozott. Földváry Istvánt a császárhoz küldé: Báthorit csak fegyveres erő kiáltatá ki, mert neki is nagy pártja s nem kevesebb szavazata volt. Ezért kéri a császárt, hogy mint hajdan Kendi mellé Dobót, őt is nevezze ki vajdatársnak. Kívánata hihetőleg a viszonyok miatt nem teljesült, s most magában az országban igyekezett pártot teremteni. Nemcsak megtagadta a hűség-eskü letételét, hanem Csákyt, a korábbi korlátnokot, s Hagymásyt a császári biztost is megnyerte. Fogaras mellett másik támpontjok volt Huszt vára, melyet ők hárman a János Zsigmond által nekik hagyományozott összeg nevében foglaltak le, s melyet nem a fejdelem hanem a császár nevében birtak. Huszt ügye a portán is feltűnést okozott s Báthori követeitől némi boszusággal kérdék ottan, hogy miért nem vette urok kezéhez?

Ily körülmények közt Báthori főgondját ama két vár visszaszerzésére fordítá. 1571. nov. 9-én országgyűlést tartott, mely elrendelé, hogy Huszt ügyében Csáky-

nál, Hagymásynál, Békesnél kérdést tegyenek, hogy az elajándékozott vagy eladott fiskalitások – ilyen, volt Fogaras – birtokosai bepereltessenek, hogy küludvarokkal levelezést senki se folytasson, hogy ha jövőre valamely főúr elmarad az országgyűlésekről, meg lesz büntetendő. E végzések egyenesen Békes személye ellen voltak ugyan intézve, de azért megtérésre még mindig nyitva hagyták az utat. Erre benne kevés hajlam mutatkozott, reménye lévén, hogy Maximiliántól nyert kineveztetését érvényre fogja juttathatni, s épen ezért Báthori irányában teljes függetlenséget akarván fenntartani, Fogaras földétől megtagadta az adót. Ugyanakkor társaival Hagymásival és Csákyval kérdést tett a császárnál: ha a speyeri egyezkedést kihirdessék-e a magyarországi gyűlésen s ha a vajda kívánná, átadják-e neki? De az idő erre nem volt alkalmas. Báthori eszélyesen került mindent, mi Maximiliánnak föllépésre adhatna okot s másfelől a kormány gyeplőjét is keményen tartotta. „Keress a kihirdetésre alkalmasb időt. Az egyezkedés maradjon kezeid közt, valamint Huszt vára is.” Ez volt a császár kitérő válasza. De Csáky még ez év elején meghalván*), Békes egy kitűnő és higgadt támaszától fosztatott meg.

A meg nem hódolás, a folytonos levelezés Maximiliánnal, mutatta Báthorinak, hogy mit forral Békes. Fogaras már több ízben volt forradalom fészke, s mint erőd könnyen védhető volt. Másfelől a székelyek és szászok szomszédságában feküvén, e két lázongásra hajló elemmel folytonos összeköttetést tarthatott. E vár még öt év előtt a Mayláthék fészke volt s az utolsó birtokosnak Gábornak nővére Margit – Iffjuné, azelőtt Báthori Andrásné – törvényes ürügy alatt visszakövetelte. A fejedelem Kendy Sándor és Blandrata György

*) *Maledicta sit ejus memoria internum* – írja egy szász pap – mert ezeket „aurigas bombardicos”-sá tette. 1561 óta t. i. a szász papok ágyus lovakat tartoztak kiállítani.

által felszólíttatá őt, hogy az eredeti vételárban – 30,000 arany– adja ki. Békes épen nem volt hajlandó erre, boszusan hivatkozott a császár biráskodására, hogy a vajda vádló és bíró is egy személyben ne legyen. A császár válaszában 1572. nov. 12-én mérsékletet ajánlott. „Békes ur engedjen az időnek, s ahhoz alkalmazkodjék, élvén szinléssel a hol szinlenie lehetéséges”. Ugy tett, még az országgyűlésekre is küldött képviselőket.

Báthorinak főgondja volt viszonyát a portán jó karban tartani. 1572. elején megjött az athname is, mely a fejdelemséget úgy adta neki, mint azt János Zsigmond bír. Pünkösöd után néhány nappal az országgyűlés elrendelé, hogy az elmaradt portai adó szolgáltatassék be a szokott s csaknem magát az adót meghaladó ajándékokkal. Követül Kendi Sándor neveztetett ki, s e még fiatal de higgadt és eszélyes államférfi, ügyesen megoldá feladatának főrészt – tudomást szerzett róla, hogy Békesnek összeköttetését a bécsi udvarral a porta nem szívesen látja. S hogy ugyanakkor e törekvéseknek a Maximilian udvarában véget vethessen, Tamás deákot Bécsbe küldé utasítással, hogy a vajdának valamelyik herczegnő kezét igyekezzék megszerezni.

A következő 1573-ik év Békes czélzatairól, fellebbenté a fátyolt. E férfiu mind nyiltabban kezdett toborzani a főurak közt, s némelyeket már meg is nyert, bár mások, mint Apafi György, visszautasíták ajánlatait. Ue tervei a fejedelem előtt nem maradtak titokban. Értésült, miképen csábitgatta maga részére a székelyeket a János Zsigmond által elvett kívánságok visszaígérésével, hogyan kereste a porta kegyét, hová biztos emberét utnak indította, kit azonban utközben elfogtak, hogyan szorgalmazott engedélyt a császárnál, hogy birtokaiban toborzhasson. S itteni törekvéseit leginkább koronázta süker, mert a bécsi udvart Báthoritól ennek függetlenségi törekvései mindinkább eltávolíták. Békes

ügynöke Földváry István deák számító ügyes férfiu volt, ki urát mint a visszacsatolási kötelékek megszilárdítóját tüntette fel, s a fejedelem állandó megbízottjának s ideiglenes követeinek Bánffi László- és Forgács Pálnak törekvéseit ellensúlyozá. „A vajda matrimoni-uma – írá gunynyal – soha vissza nem megyen, bizonynyal irom nagyságodnak, mert Somlyón a királyi nemet el nem tarthatja; ezért méltó rajta könyörülni”. Ezen kívül azon adományoknak, melyekkel Békes füveket toborzott, a korábbi jogállapot nyomán Bécsben szerzett megerősítést. Kendi Jánosnak patrimoniuma Vécscesel együtt megadatott, a az egész a korlátnok Liszthinek fizetendő 300 aranyba került. Andrási Péternek, ki a székelyek közt befolyásos ember volt, s másoknak megnyerése végett, Vereskő Békésnek adományoztatott bizonyos összegben, melyet ez „az ő felsége hűségére kötelezendőknek, kinek-kinek az ő mivolta szerint” oszsa szét. Szerzett uj adományokat (Pekri Gábornak, Radak Lászlónak, Berendi Györgynek s másoknak) s ezek beiktatását illetőleg parancsot eszközölt, hogy a vajda meg ne merje háborgatni „és magát csak szolgálai határban tartsa, mert meg vagyon az neki határozza, mennyire keljen nyujtózni”. Fogarast illetőleg Békesnek uj adományt szerzett, s ha a függő pert illetőleg a vajda a felebbezésnek nem adna helyt, inté: „nagyságod az executiót elő ne bocsássa, totis viribus és minden módon resistáljon”.

Báthory korán értesíté a portát e törekvésről. Hadfőlkelést a jun. 24-ki tordai gyűlés rendelt el; ezenfelül engedélyt kelle nyernie, hogy ellene felléphessen. S kapott is. „Ez árultatásért, kit Békes cselekedett, írá a nagyvezér: az erdélyi uraknak levelet küldöttem, hogy teveled egyesek legyenek és az árulót várából el ne szalaszszák”. Drágománja pedig titkosan értesíté: „a mi tövisek vagynak a nagyságod birodalmában és jószágában, kik nagyságodnak ártalmára és bántására volnának, azokat nagyságod irtsa ki”. És ugy tön, vévén

a szultán biztosítását, hogy a budai és temesvári beglerbégnek megparancsoltatott, hogy ha a német haddal támadná meg őt, megsegéljék.

Békes terve volt, azon országgyűlésen, mely szent Lukács napjára (oct. 18.) hirdettetett, s melylyel kapcsolatban, szokás szerint octavális terminus is fogott tartatni, felhozni Fogaras ügyét. A császár ekkorra szándékozott ismert nevű jogtudort Erdélybe küldeni, s hogy e részben célzatainak mennél nagyobb súlyt adjon, utasítá Ruchert a felsőmagyarországi kapitányt, hogy Békest fegyveres erővel is megsegélje.

De Báthori, Békes egy emberét elfogván, mindent eléggé korán megtudott. Titokban megtett minden előkészületet, s Bánffy Györgyöt lovassággal, Sára Jánost és Vadas Mihályt gyalogsággal elindítá, kik Fogarast oct. 4-én. mielőtt azt Békes észrevette volna, körülvették. Hivei tanácsára elhatározá szökés által menekülni. Fiát és kincseit hivére, Gyulai Pálra bizta, hogy a diadalmasnak adja át, s csak a legértékesebbeket véve magához, mialatt katonái a vár egyik oldalán, mintha ki akarnának rohanni, harczi zajt ütöttek, lova lábára a patkót visszafelé verette, s hogy zajt ne üssön, bőrrel vonatta be, elhagyá Fogarast. Mivel pedig Báthori fegyveresei az utakat elállották, kénytelen volt hét napon s hét éjjen át erdők s hegyek közt bolygani, mignem szerencsésen Maximilián birtokaiba érkezett. A vár 19 napi ostrom után, egyezkedés alapján átadatott Báthorinak.

A rendek már oct. 15-én össze voltak gyűlve Medgyesen. Számosan jöttek fel a Békes-pártiak közül, kik vezéröket szerették volna megmenteni, s a gyűlés zajos volt. Mindamellettt Békes el lön marasztva, jószágai elkoboztattak s a fejdelem megbüntetésére teljhatalmat nyert, de pártja ezuttal meg lön kimélvé – csak egyszerűen megintetett, s azon határozat ujítottat, „hogy ha valaki idegen országba – értsd a két császár birtokát – levelet küldene, vagy onnan kapván, feltöret-

lenül nem juttatná a fejdelem kezében, marasztaltassék nótán”. A porta helyeselte Báthori eljárását, Maximilián pedig két követe által fenyegetőzve követelte vissza Békes elvett jószágait. „Soha sem adom – felelé a fejdelem – sem engedem, hogy itt csak egy talpalatnyi földet is birjon afféle ember, sem hogy itt lakása legyen, ki velem és az országgal egyet nem ért”.

Midőn Békes e válaszról értesült, elkeseredett lélekkel monda: „nem rövidült meg az urnak karja”! s elhatározá tovább haladni a megkezdett uton. Már ekkor híre szárnyalt, hogy serget toborz Maximilián birtokaiban. „Nem tudjuk mibe praktikáljon és mire elened igyekezik” figyelmeztette a szultán a fejdelmet, e sereg-mozgalmakról vett híreit közölvén vele; ki épen ez által indítatva, a kolosvári partialis gyűlésen 1574. jan. 1-én az ország, véderő felülését – a jövőendő szükség esetére – elrendelé.

Ha volt alapja ez idétt már a sereggyűjtési híreknek, ez bizonynyal egyedül Békestől, a mindenéből kiforgatott, földönfutóvá lett Békestől származott. Maximilián ha türte is. de minden felelősséget el akart magától háritani, midőn a portával háboruba elegyedni nem volt kedve. Hijában fejtegette amaz ez előtt birtokcizimeit, hijában írta, hogy „nem a rendek, hanem urok forgatta ki őt mindenéből, azon vajda, kit mindnyájan választottak, ki hittel kötelezte magát, hogy senkit sem fog a császár hivei közül bántani” – a dolog per utján többé nem volt eldönthető. A mit kieszközölt, annyi volt, hogy folyamodhatik a portára, s hogy a császár ottani törekvéseit pártolni fogja. S most Békes feladatává tette, tettelegesen segélyt vagy legalább elnézést eszközölni a divántól. A dolog nem volt könnyű, mert a szultán több izben kivánta kiadatását. Először a budai basát akarta megnyerni, ki mint a nagyvezér rokona tetemes befolyással birt, s kihez legügyesebb ügynökét Földvály István deákat küldte. A beglerbég szinleg pártolta ügyét. 1574. tavaszán Musztafa bég

és Amhat bég – ugyanazok, kikkel 1571-ben is czimboráskodott, megfordultak nála Bécsben, s így alkalomlón adva magával a portával is alkudozásba elegendni. De a basa mig egyfelől Sebes és Lugos átengedésével biztatgatta, leveleit Báthorinak küldte s biztosítá ezt, hogy nincs egyéb czélja, mint a pártütöt Konstantinápolyba menetelre birni.

Ez alatt Békes ügynökeit Antalfi Imrét és Tinodi Sándort máj. 8-ára beindítá a portára, ellátva levelekkel a szultánhoz, nagyvezérhez, melyekben elszámlálá, hogy ő csak kényszerűségből ment Bécsbe, mert az ut a török birodalom felé el volt zárva, felemlegette régi szolgálatait, mentegette magát a vajda vádjai ellen, a ellenkezőleg ezt vadolá hitetlenséggel. Végül kéri, hogy Antalfinak, a mit mondandó lesz, adjon hitelt a porta, ki aztán ura nevében ígéretet tett, hogy ez az évi adót meg fogja kétszerezni. Békes ügyét Maximilián is felkarolta. Mentegette magát a portán, hogy azt nem szolgáltatathatja ki s pártfogolást kért számára. Ugyanaz történt, mi Budán. A porta szinleg felkarolta Békes ügyét, csakhogy ezt a portára csalhassa, de Báthorit törekvéseiről kéz alatt tudósítá. Ügynök Grujó Péter pontosan értesíté a fejdelmet mindenről, mert a nagyvezér mindent közöltt vele. Irá, hogy a beglerbégek parancsot kaptak vigyázatra s hogy a nagyvezér figyelmezteti az erdélyieket, hogy nehogy ugy járjanak, mint korábban midőn hasonló törekvésekért a Bán-ságot elveszték. S Báthori a porta iránt viseltető hűségét sietett azzal is kimutatni, hogy ennek meghagyásából, 2000 emberből álló székely hadat Moldvába küldött (1574. tavasszal) mely ott Ivonia vajdát, a hasonlag beütött török erővel vajdaságától megfosztá, s helyét Péterrel, a havasalföldi vajda Sándor testvérével töl-tötte be.

Antalfi nem is sejtette, hogy mind azon ígéret és biztatás, mit a portán nyer, csak szin és árulás, oly komolyan folyt vele az alkudozás. Nyiltan – mondák

neki – nem pártolhatják, mert nem bizhatnak benne. Mutassa meg hűségét s jöjjen be – de az Erdélybe ütésre írásos felhatalmazást ne várjon. „Az, felelé Antalfi, lehetetlen”, de azért reményeiről még sem mondott le.

Szelim e közben meghalt, s a trónt 1574. dec. 21-én III. Murád foglalá el. Báthori gazdag ajándékokkal Kendi Sándort a portára indítá, felajánlá szolgálatait és a császártól athnamet kért, mely őt székében megerősítse. De Antalfi sem maradt tétlen s e változást ura javára fel akarta használni. Es most mind a nagyvezér, mind a budai basa sürgetőbben figyelmeztették a Konstantinápolyba menetelre. A pártvezér belátta a kelepzcét, s mert emelkedésében a súlyt Maximilián barátságába helyezé, nem látta tanácsosnak egyenesen a porta karjaiba vetni magát. „Az, ír 1575. febr. 14-én – semmiképen nem lehetne, hanemha vesznije akarok. Ha ő nagyságának ugyanaz akarata, hogy én elveszek, küldjön ide, ölessen meg itt, ha ő nagyságának halálomban léssen nagyobb haszna”. Panaszkodik, hogy a német udvarnál nincs becsülete, pedig ott is a hatalmas császárnak szolgál, hogy ez a vajdára hallgat, habár a vajda a szultán ellen „praktikál”. Higyjék el, hogy ő egy év alatt többet ad, mint a vajda egész életében.

A porta folyton folytatta ámitásait Békes irányában. „Abban áll – monda Antalfi Ungnádnak a Maximilián követének – e róka-pasa (t. i. a nagyvezér) álnoksága, hogy noha akarta s ráparancsolta uramra Erdély megrohanását, mégis írást nem akart neki adni, hogy azon esetre, ha felsül, a pasától ne lehessen számot kérni”. De nem ez volt a valódi indok. Mert Kendi 1575. april közepén megkapta ura számára az első athnamet, mely neki székét s a beglerbegek segélyét biztosítá, mert ez mindenről értesítettett s mert a valódi cél Békes kézhezkerítése volt. Ez volt az indok, hogy Békes ügynökei Báthori kérelmére (nagy összeg pénzt ígért érték) sem adatta ki, sőt midőn Kenditapr. vége felé

beindíták Erdélybe, hogy ott az évi adónak fölemelését eszközölje ki, Antalfi intést kapott. S ennek alapján írta ez apr. 23-ról: „Az alatt míg Kendi bemege s a rendek az adóról tanácskoznak, üssön be nagyságod Erdélybe, de külsegítés nélkül, s tudassa azt a nagyvezérrel, mert ez, ha nagyságod ide sem jön s be sem üt, azt fogja hinni, hogy meg van csalva”.

Békes erre már készen volt. Tíz nappal e levél kelte után a beütés módját rendelte el párthiveinél. „Im az ur Isten – írta 1575. máj. 3. – elhozta azt az időt kit vártunk. Ez uram summája minden dolognak – folytatá, elmondván, hogyan nyert engedélyt, – hogy honnan félelmünk volt, az ur Istennek legyen hála, onnan mostan semmi félelmünk nincsen. Azért uram, ti kegyelmetek értse egymást igen titkon és végezzen egy bizonyos napot és helyt, hová én mehessek ti kegyelmetekhez igen titkon”. Békesnek terve volt a fejdelmet reménytelen megrohanással verni le. Öcscse Gábor és Székely Antal korábban bemennek Erdélyben, azokkal menjen Radák a székelyek közé, egyezzék meg Andrassy Péterrel, a kitüzött nap iránt értekezzék Csáky Pállal, Telegdyvel, Bornemiszával, Kendi Gáborral, Károlyi Lászlóval, magát azonban kimélje. Keltsék fel közösen Maros- és Aranyosszékot, Lázárt avassák a titokba, hogy ez az udvarnépet nyerje meg. A német császár titkon segíti őket, a porta szándékát megtudhatják a csausztól. De főként a nem jól őrzött várakat kerítsék hatalmukba. S tizenegy nappal később tudatá Radákkal, hogy a császár parancsából alá megy Kassára s válaszokra ott várakozik, „mert így igen késedelmesnek itéli ő felsége. Azért bizott uram, barátom, én menten megyek alá és ott várom a kegyelmetek válaszát, oly helyen, hogy senki sem tudja egyéb Ruber (t. i. Rueber kassai kapitány) uramnál, hogy én hol leszek”. S valóban Kassára ment Békes, hol Rueber parancsnok, mint két év előtt segélyezésére rendeletet kapott. Különösen erdélyi

pártjára számított, de a magyarországi főurak közül is számosan csatlakoztak hozzá: Prépostvári Bálint kállai kapitány, Perényi György, Csapó Kristóf, Pongrácz Fridrik a szathmári sereg vezére, Lónyai Ferencz s többen az ő és gazdag családok ivadékaik közül.

Mind erről korán értesült Báthori. Kendi leleplezé Békes terveit visszaérkezvén a portáról, de a szomoru hirt is hozá, hogy az adót 5000 arannyal kellend megnevelni. S a mi adat még hiányzott a pártütésről, azt kiegészíté a Kassáról épen hazaérkező Bornemisza Gáspár jelentése az ottani készülődésekről, s a budai basa tudósítása jun. 30-ról, hogy „a német párt napról napra gyülekezik és szaporodik”. Egyszersmind figyelmeztette a fejdelmet, hogy ne késsék a segélykezéssel. ő ugyan értesült Békes törekvéseiről s készen is áll, mert a szultán nem fogja jó neven venni, ha Erdélynek csak egy köve is elesik.

Mint e levél is mutatja, a fejdelem nem nagyon törekedett török segély után. Saját erejével akarta leverni az egész mozgalmat, hogy e részben a portának lekötelezettjévé ne váljék. Egyedül a temesvári pasától kért Daczó János által némi segélycsapatokat. S aztán Békes azon időben már az ország határán belől volt, s Báthori is benn megtette a szükséges intézkedéseket. Mialatt ugyanis amaz Szathmár alá érkezett, a fejdelem is kibocsátá hadfelhívását, „mert a haza ellensége Maximilián seregeivel közelgett”. Ugyanekkor kincstárnokát Gyerőfi Jánost testvérehez Kristófhöz a nagyváradi kapitányhoz küldé, hogy seregeivel készen álljon.

Békes ezalatt mind beljebb nyomult. Pártját folytonos adományokkal növelte, Gyulafi Lászlót az ország generálisát felszólítá, hogy dandáraival csatlakozzék s utát a Meszesen át Dézsnek vette. E hely, mint Hagymási Kristóf birtoka, meg lön kimélve. Táborával Kozárvárnál állapotodott meg. Innen Szamosujvár s a harmadik napon Apahida alá érkezett, onnan jun. 28-kán

Tordára ment, hová Csáki Pált s az erdélyi lázadókat várta.

Ez napon szállt Báthori is táborba. Hagymási Kristóf, korábban Békes-párti, 200 lovassal hozzá sietett. Gyulafi az erdélyi hadakkal, a Bánfi testvérek 200 lovas nemes, az aranyosszéki székelység Karansebesből és Lugosról 200 gyalog s 300 lovas s másnap Helwig Augustin ezer szászszal táborába jöttek. A többi székelység is ígért segílyt, ha a fejdelem régi kiváltságaikat visszaadja. De Báthori nem alkudozott s ezek Békeshez indíták dandáraikat. Kornis Gáspár huszti kapitány is Báthorihoz indult, de az ifju Balassa Bálint, az ismert nevű költő, csapatjaira bukkanván, serge el lőn szélesztve, maga pedig sebet kapott. Azonban az ifju Balassát Hagymási Kristóf csapata fogta el s vitte Bátorhoz. *)

Alig érkezett Báthori dandáraival Gyulafehérvárra Tősz alá, midőn hirül vitték kémei, hogy Békes Tordáról elindult Vásárhely felé, egyesülendő a székelyekkel, s ez utában jul. 5-én Nyarádtóig haladt, hová Andrásy Péter is megérkezett több mint kétezer székelylyel; dulva, rabolva a környéket. Báthori rögtön határozott: hogy a nagyobb számú csatlakozást megátolja, ő is erre sietett. Kocsárdnál csatlakozott a várt segílyhadakkal: Gyerőfi Jánossal, ki a temesvári török hadakat, Géczi Jánossal, ki a nagyváradi s környékbeli dandárokat s a havaselvi vajdával, ki kétszáz harczost vezetett hozzá. Most a Maros innenső partjára nyomult és Békes is épen erre vette útát. Jul. 7-én találkozott a két tábor Radnóth alatt, oly közel egymáshoz, hogy csak a folyó által voltak elválasztva. Apróbb csatározások után (melyekben az utóbb fejdelemmé lett Székely Mózes, mint Báthori hive, tün-

*) Balassát, kinek atyjára haragudtak a hódoltsági törökök, több ízben kérte ki a szultán a Báthoriaktól, de mind annyiszor süker nélkül.

tette ki magát), a fejedelem nehéz ütegekből kezdett lövetni, minden más eredmény nélkül, minthogy Békes Radnóthra vonult vissza. Báthori most Dátosra – fél mérföldnyi távolságra – ment s az átkelést a Maroson Békes vigyázatlansága miatt hihetetlen könnyűséggel végrehajtá.

Ez apróbb csatározások néhány napot vettek igénybe. Az átkelés után a fejedelem biztos számitással hadi rendbe állítá seregeit. Ütegei parancsnoka a flórenczi Cinna Rafael volt, de mivel főgondját ezek elrendezésére fordítá, maga is igazítá ágyuit s olykoron célzott is. Ezek mellé válogatva sűrűen lovasokat s gyalogokat helyezett, a széleket pedig szekerekkel s más erődítvényekkel biztosítá. Békes, szinlett hátrálással a Maros mentében visszafelé huzódott, hogy a fejedelem seregét a zsákmány reménye elszakaszsa ütegeitől. A cél nem sikerült, mert Báthori, a dandárvezéreket eltiltá a támadástól, s estefeléig egész tömegben nyomult előre. Másnap jul. 16-án vasárnapon Báthori támadásra készült, de Békés a csatára alkalmatlan helyről visszavonult, ugyancsak a Maros mentében Kerelő-Szent-Pál alá, egy mocsáros és tavas vidékre, mely az ágyuk elrendezésére alkalmatlan volt ugyan, de a visszavonulásra, közelében gát és malmok lévén, kedvező hely volt.

Báthori, Székely Mózeset némi lovassággal s testőreivel, a válogatott kék darabontokkal előre küldi támadásra, de e had visszanyomatott. Most Gyulafi László erős rohammal támadta meg az ellenséges tábor közepét s azt vissza is nyomta. A két szárny még állott s ezek egyikét Békes maga vezényelte. Ez ellen Báthori személyesen vezette a rohamot s vissza is nyomta. A szaladás közben rendetlenség állt be, a megvert had a gát felé szaladt, sokan a mocsárba vesztek. A még egyetlen ép szárny fedezte ugyan egy ideig a visszavonulást, de csakhamar ez is szétveretett.

Bátori a csataszínhelyén megkezdte a büntetést. Hat kiválóbb egyént a csatatéren felakasztatott. Maga

Békes Bethlen-várába s innen alig félórai pihenés után több erdélyi s magyarországi főúrral Szathmárba menekült. Vele voltak a két Kendi, a két Radák, Andrásy Péter, Apor Miklós, Csáki Pál, Bornemisza, Károlyi s sokan mások. De a főurak közül fogságba is sokan estek.

Tizenöt nappal a diadal után a rendek Kolosvártt összeültek. Báthori e forradalom történetét főemberei által s írásban bőségesen előadta. Hálát adván a rendek Istennek a dolog szerencsés kimeneteleért s köszönték, hogy a fejdelem e dolgot „a törvény processa szerint akarja eligazítani”. A felségsértési pert az octavalis terminus látta el, ítéletet az országgyűlés hozott. Ez rendkívül szigorú volt, s Wesselényi Ferencz ítélőmester aug. 6-án könyvek közt olvasta fel. Harmadnap mulva aug. 8-án reggel 8 órakor Kolosvártt 9 főúr lefejeztetett. Ugyanitt 34 székelynek fülét és orrát vágták le, s 34-et Szamosfalván felakasztottak. Sok lázadó fogságba került, s ezek és a menekültek jószágvesztésre ítéltettek. Idők multával sokan kegyelmet nyertek s maga Békes is ki maga mondá Maximiliánnak, hogy azért szenvedni a jószágvesztést, mert ez a hűségeskü alól fel nem oldá – megtért és Báthorinak hű és hasznos emberévé lett.

Báthori trónja meg volt szilárdítva. Az ellenpárt földig alázva, leerve, semmivé téve. S még következményeiben is fontos volt a diadal: a hűbéri viszony Maximilián irányában, melynek eddig sem volt értelme, megsemmisült, s Erdély önállósága – természetesen török, de csak véduraság alatt – bevezített ténynyé vált. Maximilián sietett egy jul. 30-án írt levelével megnyugtatni a fejdelmet, hogy „mind e háborgások akarata ellen történtek” s a szultán is kinyilatkoztatta, hogy Békesnek a portáról „nem volt parancsolata, zászlót ő neki nem adott”, s ennek ügynökeit Antalfit és Tinodit kiszolgáltatta. Egy másik levelében azonban, aug. havában, az 5000 arany adó pótlékot sürgette,

miután Békes 30,000 ezer aranyat ígért, mely ez uttal s egy ideig még később is megadatott ugyan, de az adó végleges felemelését nem eredményezé, s a szultán az év végén egy újabb athnameval kinyilatkoztatta, hogy úgy birja Erdélyt, mint István (értsd János Zsigmond) birta s ha meghalna, az ország fiai vagy rokonai közül választhasson fejedelmet, „ki arra méltó volna”. Ez év – 1575. – őszén még egyszer hire járt, hogy „Rueber, Békes kedvéért Erdélyre szándékoznék”, de a fejedelem kérdésére ki lón nyilatkoztatva, hogy a készület „ő felsége birodalmabeli végeknek nagyobb erősségekre néz”.

A lengyel rendek – Valois Henrik királyuk titkos távozása után – 1575. máj. 26.án a királyi trónt megürültnek nyilváníták. Báthori figyelmét most arra fordítá, hogy királylyá választását kieszközölje. De veszélyes versenytársa volt Maximilián, ki a koronát maga vagy valamelyikfia számára kereste. Első ügynöke Szborovszki Sámuel, a második Blandrata György, kik a viszonyok és emberek teljes ismeretével birtak, magok is tapasztalt államférfiak voltak, s kik közül az utóbbi tetemes pénzösszeget vitt magával. A porta ajánlata is kedvezőleg ütött ki, a fejedelem felemeltetésében magára nézve kedvező összeköttetést látván. A szükséges előkészületek megtétele után harmadizben Berzeviczi Márton alkorklátnokot s Kendi Sándort küldötte be, és késznek nyilatkozott a meghalt király hugát az ötvenéves Anna hercegnőt nőül venni. Dec. 12-én a gneseni érsek s a főurak nevezetes része az országtanácssal Maximiliánra adta szavazatát, de két nap mulva, Szborovszki Péter krakói főkapitány a nemességgel együtt megfordította a dolgot s Báthorit kiáltotta ki lengyel királylyá.

Báthori azon hittél, hogy ha megválasztatása véghez is menend, az Maximiliánnal újabb összeütközést fog maga után vonni, dec. 6-án Beszterczen országgyűlést tartott, melyen határozatba ment, hogy tar-

tassék a tél daczára seregszemle, a határszél helyeztessék jó karba, s minden véletlen támadás meggátlására Kolosvártt alakittassék őrség. S valóban a választásról értesült Maximilián felszólítá Báthorit, hogy mondjon le igényeiről a lengyel koronához s cseréül fogadja el Szathmárt és Nagy-Bányát. Báthori válasza tagadólag hangzott. „Maga becsületének, választói bizalmának tartozik vele, hogy a királyságot elfogadja, s ha kell, mindenki ellenében erőhatalommal is megvédje”.

Ez idétt már tudomása volt megválasztatásáról. Az ünnepélyesen meghívó lengyel követség 1576. jan. utolsó napjaiban jelent meg előtte. Medgyesen 1576. jan. 28-án tartott országgyűlésen bejelenté lemondását a rendeknek. Bár személyétől sajnálattal váltak meg, „mert sok okok kényszeritének, hogy a te nagyságod közöttünk való létét, megmaradását kivánnék felette igen” de ebben is a nemzet dicsőségét szemlélték. Egyelőre, míg királyságát nem foglalja el, nem mondott le, s a czimet és bizonyos befolyást a dolgok vezetésére azután is fenntartott. Épen ily szempontból, bár fejedelmi hatalommal s az ország jogai megtartásának kötelezettségével megerősíték azon intézkedését, hogy „helyében, in sua absentia” hagyta az ország élén testvérét Báthori Kristófit. Egy uttal hadfölkelésről is intézkedett, hogy szükség esetével fegyveres erővel is támogathassák, ha megtámadtatnak.

Tavasz kezdetével fényes kísérettel elutazott új királyságába. A lengyel határszélén Solikov Demeter a fő papság nevében kérdést tett nála vallása iránt, (megválasztására befolyt, hogy türelmes embernek ismerték – mint tudva van, ez idétt sok dissidens volt a lengyel nemesség közt), mert nem tartották katholikusknak. Mart. 23-án Krakóban újra megválasztották, máj. 1-én megkoronázták, s máj. 2-án megtartá megnyegzőjét Anna herczegnővel.

II.

Báthori István 1576. elején kevéssel azután, hogy a lengyel követséget fogadta, tudatta a portán megválasztását s kérte, hogy a fejedelmi jelvények Kristófnak csak azután küldessenek, ha ő a királyságba tényleg belépett. S megérkezését és pártjának naponkinti növekedését rögtön tudatta testvérével, ki erre vonatkozó hireit apr. 23-án Kolosvártt a rendek elé terjeszté. Minthogy pedig „a németek semmit az ő dolgokban hátra nem hagynak, mind az imperiumokban gyűlések és itt alatt mustrájok vagyon” megújítva a mult évi végzést, Kolosvárnak a három nemzetből alakított örőségét oly karba helyezék, hogy minden pillanatban, bárhová is kész lehessen menni, s a három nemzet is hadfölkelésre készen álljon. Maga a szultán is tudatta az ország rendeivel, hogy a hódoltsági beglerbégek készen állanak a lehető támadások visszaverésére s ha történék csakugyan támadás, ők is a rendek keljenek fel, annak vezérlete alatt, kire István a vajdaságot hagyta, értsd, ki neki helytartója a vajdaságban. Mert ez időről a szultáni fermanok egyedül csak a rendekhez vannak intézve. S midőn végre István megkoronáztatása véghezment, Kristóf sietett ezt feljelenteni a portára, utasítván ügynökét Nagy Mátét, hogy megerősítését szorgalmazza s igyekezzék azon gyanut, ha felmerülne is, eloszlatni, mintha ő „Lengyelországtól függene” kijelentvén, hogy „ő nem hallgat máshová, mint a hatalmas császárhoz”. S most már a szultán sem tagadta meg az athnamet. 1576. júliusban a szultán főlovászmestere szokott fényes kíséretével, csauszszal, dragomannal, agával s mindnyájának külön udvarával, spáhik, lovászok, siposok, dobosok, számszerint 21 főrangú és 257 alsóbb rangú török, meghozák az athnamet, mely a hűséget és az ország jogai fentartását kötötte ki. Nehány nap mulva jul. 24-én a fej-

delem válasza is elkészült s ez évi adóval – 15,000 arany – s az ajándékokkal Balogh Ferencz által be- küldetett.

Kristóf még az athname beérkezte előtt hirt vett, hogy a császár september havában haddal készül a lengyel király ellen, s ugyanakkor Erdély ellen is akar támadást intézni. Sietett ez ujságot tudatni a szultánnal és oratoriumával, utasítván ez utóbbit, hogy a portai segílyt igyekezzék korán kirendeltetni. A táma- dásból ez uttal a császár bekövetkezett halála miatt nem lett ugyan semmi, de azért apróbb támadások nem hiányoztak s egy ilyent Kristóf felhasznált Huszt várának visszafoglalására. Ennek két része német kézen volt, a harmadik részben Hagymási vala a ka- pitány. A német parancsnok „alattomban árulókat szerzett a várba”, de Hagymási észrevevén, meghiusítá a czélt, s most Báthori Kristóf támadást intézett a két rész ellen s azt bevette. Daczára ennek a béke nem bomlott fel, s a porta fegyverszünetét Maximilián utó- dával Rudolffal is megújította.

Rudolf trónra léptével a lengyel királyság feletti viszály is be volt fejezve, s Erdély Kristóf kormánya alatt békét élvezett. Minden magasabb tulajdonok nélkül ugyan, de kellő mérséklettel és bölcseséggel haladt a testvére által kijelölt uton, támogatva ettől a fontosabb kérdésekben. A magyar király háborgatása- itól nem kelle tartania, s a portán becsületben része- sült. Békes bukása után az ellenzék semmivé volt téve erőhatalom által, Békes csatlakozása annak maradvá- nyát tette semmivé. S így künn és benn zavartalan nyugalom, mely fölött Kristóf gonddal örködött. „Adja nagyságod – irák a rendek Tordán 1577. apr. 27-én tartott ülésükben – előnkbe a szomszéd ellenségek szüntelen való nyughatatlanságokat, kik noha mostan látjuk aparte semmit nem tentálnak, a miképen ennek- előtte is gyakorta, occasiojuk lévén, kimutatták vesze- delmünkre való tanácsokat, a te nagyságod jó intését

és gondviselését háládatossággal megakarjuk szolgálni”. E béke módot adott Kristófnak hatalma megszilárdítására, melyre egyik legbiztosabb utnak tekintette, ha e legfontosabb hivatalokat kipróbált hiveivel tölti be. Így lett Géczi Jánosból váradi kapitány, így Süveg vagy Huet Albertből a szászok királybírája, így Kovasóczy Farkasból – ki nemrég szakadt Magyarországból Erdélybe – korlátnok.

E belső béke mellett Kristófit a körülmények két ízben keverték külháboruba. Péter moldvai vajdát 1577. tavaszán Podkova megbuktatta. Péter a szultán kegyeltje volt – visszahelyezésére nemcsak török csapatok mentek, hanem a török akaratából erdélyi hadak is Báthori Istvánnak (a fejdelem testvérének Andrásnak volt fia) vezérlete alatt, mit aztán egy hó alatt végre is hajtottak. Másodízben 1579-ben István királyt segítette meg ötezer emberrel az oroszok elleni dicsőséges hadjáratában – melyben Békes Gáspár (el is esett), Székely Mózes, Wesselényi Ferencz, Borbély György stb. részt vettek.

Erdélyt épen ez időben ujjalag vallásos viták foglalták el. Az 1571. vallás-egyenlőség törvénye még nem fejezte be a dolgot. A somlyai Báthoriak katolikusok voltak, az maga István is. Azonban ő maga türelmes annyira, hogy hitsorsosai közömbösséggel vádolták, mert a csaknem egészen protestans Erdélyben nyilvánosan nem hallgatott misét, hanem a lelki épülés kedvéért, vadászat színe alatt valamelyik szomszéd faluba távozott, hol világi öltönybe bujtatott lelkész várt rá. De ez nála csak ildom volt, nem akarván a közvéleményt megsérteni, a törvényen túlmenő ujitásoknak határozott ellensége volt. Már az 1572-iki tordai gyűlés azon alapon, hogy néhol az unitáriusok nyilván hirdették, hogy a Jézushoz nem kell könyörögni, feleletre vont a Dávidot, ha ez ujjabban felmerült ujitók nem mást tartanak-e mint a törvényesen bevett vallások hitczikkei? S ha igen, azok meg-

büntetését elrendelé, törvény, melyet a későbbi országgyűlések is megújítottak. Ennél több háborgatás a türelmes István alatt épen nem történt, sőt ez az utolsó gyűlésben 1576. febr. 8-án Medgyesen Dávidot superintendensségében megerősíté s megadá az egységihivőknek a püspökválasztás jogát.

Szomorubb napok vártak rá Kristóf alatt. A legelső országos ülés, melyet ez tartott, megtiltá az egységihivőknek, hogy másutt mint Kolosvártt, vagy Tordán zsinatot tarthassanak, rendelet, mely főként a Dávid apostolkodását korlátolá. Ehez járult egy nyilvános családi botrány, mely lett légyen bár igaz vagy csak ellenei által költött, a körülményt e rendkívüli tehetségü ember ellen fordítá. 1572-ben másodizben házasságra lépett Barát Katalinnal, egy kolosvári szép és vagyonos de indulatos és szenvedélyeit fékezni nem tudó nővel. Házasságuk boldogtalan volt, s Katalin férjét házasságtöréssel vádlá. Ellenségeire nézve legjobbkor jött e vád, 1576-ban a fejdelem zsinatot gyűjtött össze, mely őket el is választá. Dávidot nem fosztá meg hivatalától, ezt hallgatóira bizta, „ha pedig mond a végzés, nem akarnák, rothadjanak együtt.”

Ez időben már Dávid és Blandrata közt megszűnt a barátság. Ez utóbbi hú szolgája vala a cath. Báthoriaknak s épen azért szakitnia kelle az ujításaiban előretörő püspökkel. Ugy látszik, magános ügyek az idegenséget gyűlöletté növelték, s most a két régi barát egymás ellen sorompóba lépett. A vita vallásos tárgy körül forgott: kell az imádságban Jézushoz folymodni? A nem kellett, országgyűlési határozatok daczára Dávid hivei közt eléggé nyilván hirdette anélkül, hogy a változott viszonyokat tekintetbe vette volna, s elég határozottsággal védelmezte az olasz ellen – de csak kézírásban, mert a sajtó többé nem állott úgy, mint régen, rendelkezése alatt. Blandrata most Socinus Faustust Lengyelországból saját költségén elhozatta (1577.) s vitatkozás örve alatt, de való-

ban felvigyázás kedvéért mint kémet mellé rendelé, hogy gazdája ujtásairól öt pontosan tudósítsa. S úgy tett.

Az 1578. apr. 27-én Kolosvártt tartott országgyűlés „a hallatlan és káromló” vallásujítások ügyében elrendelé, hogy a fejdelem hívassa magához az ujitót, s mind a két religión való (t. i. magyar) superintendensek s egyenlő számu főurak által vizsgálatot tartasson, s a ki ujitónak tapasztaltatik, hivatalától mozdittassék el, sőt ha eretnekségében továbbra is megmaradna, büntetessék meg. Még e határozat sem ábrándította ki Dávidot s midőn Blandrata felhivta, hogy a vitás tétel – Jézushoz folyamodás imádsággal – felett készítsenek dolgozatokat s azt a lengyelországi testvérekhez küldjék ki, elkészíté a kívánt munkálatot. Ez okozta vesztét. „April 26-án – írá Blandrata Socinusnak – Tordán országgyűlés lesz, mely tárgyalni fogja a Dávid ügyét, s rövid napok mulva egyetemes zsinat, mely megalapítandja a hitvallást, mely sem a törvénynyel, sem Isten igéjével nem ellenkezik”. Az országgyűlés lefolyásáról nincsenek adataim, de a zsinat Dávidra nézve végzeteljesen megtartatott, rá nézve ez nem zsinat, hanem törvényszék volt. Midőn Dávid megidézttetett, betegen feküdt. A kolosvári tanács rendeletet kapott elfogására, de a nép oly élénken nyilatkozott papja mellett, hogy azt csak ismételt parancs után lehetett végrehajtani. Egy ideig Kolosvártt saját házában őrizték, azután veje Kopronczai*) Lukács kíséretében Fehérvárra vitték a zsinat elibe. A kimerült beteg alig tuda a fejdelmi palota nagy termébe felvácnczorogni, hol vádlói Blandrata és Socinus voltak. Kendi Sándor felolvasta a vádat, melyre Dávid elborult lélekkel jegyzé meg, hogy csak nem rég vádlói is egyetértettek vele. A vita megkezdődött s több napon át folyt, egy maga Dávid betegen, gyengén, kimerülten annyi ellen. Sem az, hogy a lengyel egyházra

*) Gyulafi szerint Trauzner. Básta alatt catholicisált.

hivatkozott, sem az, hogy némely kisebb fontosságú tételén kész volt módosítani, nem használt, mert a fő, a lényeges mellett állhatatosan megmaradt. Harmadnap mulva az 1578-iki articulus alapján örökös fogságra ítéltetett. De fogsága Déva várában rövid volt, még ez év nov. 15-én örültségben meghalt elhagyottan, nyomorban. Ez kezdete volt az unitarismus hanyatlásának, kik nem sokára Fehérvártt nyomdájukat, iskolájukat, egyházukat elveszték. (Blandratát 9 év mulva egy rokona kincseiért mint 84 éves aggot meggyilkolá.)

Az unitarismus hanyatlásával egy időben fészkeltek be magokat a jezsuiták Erdélybe. A lengyel király – ki időközben Nagy-Bányát cserében Szathmárért visszaszerezte s családi birtokká tette – merész tervekkel forgatott fejében. Egy Mágocsy Gáspárhoz írt titkos leveléből látjuk, hogy e terv nem kisebb volt, mint a magyar korona megszerzése. Ezért halogatta a békekötést a német császárral, „mert fejébe nem fért, mint lehetne az a magyar nemzet nyomorusága nélkül” s csak alkalomra várt. Az alkalom soha sem jött el, de e tervet számításából soha sem hagyta ki, s bizonyosan ez volt a fő ok, hogy a pápával igyekezett jó viszonyba lépni. Possevin Antal, korának egyik leghíresebb jezsuitája 1579-ben megfordult udvarában, s ennek tanácsára még ez évben, az országgyűlés megkérdezése nélkül 12 jezsuitát küldött Erdélybe, kiknek a kolosmonostori apátság két faluval átadatott. Az ország bevégzett ténynyel állott szemben s a Kolosvártt 1581. máj. 1-én tartott gyűlés legalább korlátozását vette célba, kimondván, hogy szabad „ő nagyságának – t. i. Kristófnak – lelkiismereti és confessiója szerint, Monostorra, Kolosvárra és Fehérvárra” jezsuitákat hozni, de ő nagysága e három helylyel megelégedvén, máshová „ez országba se erővel, se fenytékkal, ne plántáljon”. Tizenkét nappal e végzés kelte után Possevin újabb ösztönzésére, hogy az ur szőlőjében haszonnal működjenek, István király megalapítá a jezsuiták

kolosvári gazdagon dotált akadémiaját. S ez atyák nyomdát is állítottak fel e helyen. De politikai szereplése miatt a társaság csakhamar magára zudítá a közvéleményt

Az 1581-iki országgyűlés megválasztá Kristóf utódát is. Az öreg urat saját betegségén kívül egy a portán nem rég fölmerült fondorlat is ösztönzé. Egy magyarországi nem nagy miveltségű, de vitéz és tekintélyes ur Markházy Pál, azon gyanutól terhelve, hogy a hódoltsági bégekkel egyetért, Erdélybe szökött. István és Kristóf megkedvelték, s nemsokára Nisovszky özvegyével, a havasalföldi vajda leányával házasságra lépven, roppant vagyona tett szert. De a bárdolatlan ember nem tudott nejével békében élni, s a fejedelem elnöklete alatt tartott zsinat elválasztá őket. Markházi tele boszuval török földre szökött, s a porta kegyét csakhamar megnyervén, a szultántól tetemes jószágokat nyert. 1580-ban hire futamodván a portán, hogy Kristóf meghalt, a pasák, tán mert ellenökre volt, „hogy a lengyel király birja vala Erdélyt alattomba” biztatni kezdek Markházit, hogy járjon a fejedelemség után. Ez ember volt az első fejedelmi jelölt, milyeneket utóbb a porta koronkint hizlalt, s ki a tanácsot megfogadta. A halálhír valótlannak bizonyulván be, a jelöltségből semmi sem lett, de a megrémitett István és Kristóf gazdag adományokkal kezdek sürgetni a portát, hogy Markházit ölesse meg. Hijában inté Kristófot egy ügynöke, hogy mindez czéltalan dolog, jobb ha nevét sem említik a pasáknál, s úgy tesznek mintha „ingyen se volna”, a sürgetés tovább folyt s a szigorú erkölcsű Szinán nagyvezér alatt Markházi tekintélye emelkedőben volt.

Kristófot mindez aggasztá. Ehhez járult 1581. elején nejének Bocskay Erzsébetnek halála és saját gyengélkedése. Ily körülmények közt családá hivei elhatározzák, hogy a trónkövetkezést a fejedelem ágának megszerzik. Két egykoru történeti emlék – Gálfi

önéletrása, és Gyulafi – s egy nagynevű történetíró – Bethlen Farkas – szerint, a terv magától Gálfitól származott, hogy Kristóf fia Zsigmond még atyja életében választassék fejdelemmé. Szerintök kezdetben még Kristóf is ellenzé s annyival inkább István király, kitől e tárgyban külön követség által kértek tanácsot. „Jajt kiált az Isten, felelé ez, az országnak, melynek gyermekfejedelme vagyon”. Gálfi most a főurakhoz fordult aianlataival s ezek nagy része nem is volt idegen. Őszinte volt-e a Kristóf vonakodása, s Gálfi nem tőle kapta-e az intést? a történet e kérdésekre aligha fog valaha határozottan felelhetni, annyi bizonyos, hogy a fejdelemasszony halála után a családfők gondolkodása megváltozott.

Az 1581. maj. 1-ére Kristóf Kolosvárra országgyűlést, hirdetett. Megtört erővel, betegen érkezett e városba, lehetett látni, hogy napjai megvannak számlálva. A trónkövetkezés megállapítására vonatkozó indítvány élénk vitát támasztott. Még sokan emlékeztek a János Zsigmond gyermekkori uralma alatt kiállott viszontagságokra, s ezek a választás elhalasztását sürgették. Apafi Gergely, Izabella alatt tanácsur, s Kendi Ferencz, határozottan ellenszóltak. „Ne adja Isten, hogy fejdelmök életében fejdelmet válasszanak magoknak, hanem sokáig éltesse Isten ő nagyságát. A mikor a lenne, kit Isten eltávoztasson, hogy ő nagysága megszűnnék élni e világon, akkor gondja leszen az országnak, kit emeljenek fel arra a méltóságra”. Báthori Istvánt értették, a fejdelem testvérének Andrásnak fiát, egy népszerű főurat.

Gálfinak azonban sikerült Kendi Ferenczet is megnyerni s most a kérdés szavazatra bocsáttatott. Apafi Gergely még most is ellentmondott s balsejtelmek közt megjósolta Gálfinak és Kendi Sándornak, hogy „náloknál soha senki nem fogja inkább megbánni”. Véleménye nem talált viszhangra, adományok, ígéretek, a fejdelem és király iránti tekintet elnémiták az

ellenzékét s a Kristóf fia Zsigmond megválasztott oly feltétellel, hogy midőn az uralkodást átveszi, az ország jogainak fenntartására kötelezze magát.

A gyűlés alatt a fejdelem betegsége növekedett, s annak végeztével Fehérvárra szállíttatá magát. Papját jezsuita Leleszit hívatta, s az előtt végrendeletet készített. Még azon május hó 27-én 51 éves korában meghalt. Csak két év mulva temettetett el nagy fejedelmi pompával. Végszavaival a 8 éves gyermek nevelését főként Gálfi Jánosnak kötötte szívére, s a kormányzás gondjaival a tizenkét tanácsurat, különösen Csáky Dénest a gyermeknek anyjáról rokonát, Bocskai Istvánt ennek nagybátyját, Kovasóczit és Kendi Sándort mint testamentumos urakat bizta meg.

III.

Kristóf utolsó intézkedése ellen István királynak semmi kifogása sem volt, s a kormányzást a tizenkét tanácsur nyomon átvette. De ezek nem bírtak teljes fejedelmi hatalommal, azt István magának tartotta fenn, az államokmányok azonban Zsigmond neve alatt keltek. Ő határozta meg az elveket, ő jelölte ki az irányt, Ő döntött a fontos és kényesebb természetű ügyekben, vonatkoztak legyen bár az országnak bel- vagy külföldi viszonyaira. Kristóf halála és Zsigmond megválasztása a portán egyszerre jelentetett be, s a már tekintélyessé lett István király, daczára, hogy a portán kezdetben komolyan gondolkodtak Márkházinak fejdelemmé tételén, kivitte, hogy a diván kezdetleges szándéka szerint nem használta fel az alkalmat az évi adó felemelésére s az athname Zsigmondnak megadott. Sőt midőn a következő 1582-ik évben Szinán nagyvezér megbukott, az új nagyvezér Sziawusch általa megnyeretve, elrendelé Márkházinak kiadatását. Márkházi az izlámra térvén, elkerülte ugyan a kiadatást,

de nem a fogságot. Konstantinápolyban börtönbe záratott.

István királyt testvére halála után még egy ideig a muszkákkal való háboru foglalta el. Dicsőséges diadalok után legyőzte, békére kényszeríté őket, mit az 1582-ik apr. 29-én összegyűlt erdélyi rendekkel is tudatott. Azonban Jankul moldvai vajdának, egy erdélyi születésü szásznak beütései Lengyelországba István királyt visszatorlásokra bírák s magát Erdélyt is fenyegették. Ez okból az 1582. sept. 16-iki fehérvári országgyűlés, „mivel hogy az jövendőt és reánk következő szükségét senki sem tudja”, elrendelé az országos honvéderőnek készentartását. Még veszélyesb alakot öltött a mozgalom a következő évben, midőn a kozákok és moldvaiak közti surlódások a porta haragját felkölték, midőn a szultán az erdélyi haderőnek is táborba szállását elrendelé. De Erdély részvétele a küzdelemben elmaradt s Jánosnak sikerült, (1584.) a vajdát megbuktatni.

A moldvai vizsály daczára, a király ez időben sokat foglalkozott az erdélyi ügyekkel. A jezsuiták kolosvári egyetemének a szász papi tizedből 1000 aranyat rendelt, s a szászoknak kárpótlásul az Endre-féle diplomát megerősíté. Nagyobb fontosságú volt, hogy 1583. maj. 15-én, a szászok helyhatósági törvényét, melyet egy szász követség Huet Alberttel élén terjesztett elébe, megerősítette, s véglegesen biztosítá e nemzetnek kiváltságos állását. Ez idétt magának az országnak kormányzásában is lényeges módosítást eszközölt. István 1583. márcz. 6-án kelt s Zsibrik György által leküldött leiratában a közügyek vezetését Kendi Sándorra, Kovaóczy Farkasra és Zsombory Lászlóra bízta. Mindnyájok szavazata egyenlő jogerővel bír, de a határozatokat Kendi Sándor mondja ki. Gyűléseiket Fehérvárt tartják a fejedelmi palotában s azon a tanácsurak is jelen lehetnek, de csak véleményadási joggal bírnak s nem szavazhatnak. Ugyane leirat

Sigér Jánost, Gálfi udvarmesterré nevezte ki, ez utóbbit a fejdelem feletti felügyelettel is megbizván. A várparancsnokokat a király nevezi ki. A háromtagu választmány működését még azon hó 24-én hirdetett gyűlés után megkezdé. E kormányforma sem volt jól választva s az összeült rendek is nehezen voltak rábirhatók, hogy elfogadják. „Sokaknak vagy keveseknek kormányzata, nagy nehézségekbe ütközik s elüt az erdélyi szokásoktól”, mondá utóbb maga István, s elhihetjük Gálfinak, hogy „nem úgy viselték magokat, mint az bölcs Lengyel király rendelte vala, elhivék magokat, csak az magok hasznát keresvén”. A korlátnok Kavasóczi egy röpiratban kelt ki ellene (1584.) s ugyanakkor a rendek is Apafi István, Kornis Farkas, Literati István és Schüler Lukács követek által sürgeték a lengyel királynál, hogy a kormányzóság egy ember kezébe adassék. A király nem volt idegen, s a rendek kívánóságához képest felterjesztésök alapján Géczy János nagyváradi kapitányt 1585. maj. 1-én Erdély kormányzójává nevezte ki. Helyette váradi kapitánynya Sibrik György lett.

István király a korábban is tekintélyes Báthori család hatalmát óriásilag megnevelé. Testvérek egyik fiát Boldizsárt Fogarasföld urává tette, egy másiknak Andrásnak bibornoki süveget szerzett. Zsigmond nővérét Griseldist egyik leghatalmasabb lengyel főúrral Zamoizki korlátnokkal házasítá össze. Terve volt Zsigmondnak – bár midőn arczképét meglátta, elborult s balsejtelemmel mondá, hogy semmi sincs benne a Báthori-vonásokból – a lengyel koronát is megszerezni. Igyekezete az országgyűlés vonakodásán hajótörést szenvedett, s ennek 1586. dec. 13-án bekövetkezett halála után, habár a porta is mindent elkövetett a Báthoriak érdekében (Zsigmond a nagyvezérnek 40 ezer, minden basának tizezer aranyat ígért), többé szó sem volt. A lengyelek egy része Maximilián osztrák, a nagyobb rész Zsigmond svéd herczeget választá meg.

A Báthoriak a nagyobb részszel tartottak, mely Maximiliánt fogolylyá tette, s így javadalmaikat Lengyelországban megmentették, s a hadjáratra a lengyelek mellé erdélyiek is segítséget küldöttek Báthori Boldizsár, Király Albert és Bornemisza János alatt.

István király halála magára Erdélyre is nagy csapás volt. Bölcs mérséklete, határozott erélye, míg élt, minden párt-küzdelmet elnyomott, minden szenvedélyt féken tartott. Halála után az öreg Géczy nem tudá fékezni a főurak viszályait, nem elnyomni a már növekedő Zsigmond fejedelem nagyravágyását. Ez ifju nevelése egészen a jezsuiták kezében volt, s ezeknek befolyása rá csakhamar döntővé lett. Főként nevelője Leleszi, s pater Szántó tanácsaira hallgatott, kik – mint egy évkönyvük mondja, – megtisztították az udvart az eretnekségtől. E befolyás alatt időnként újabb csapat jezsuiták jöttek az országba, kiknek az országgyűlési határozatok ellenére terjedelmes jószágok adományoztattak. Az udvar megtelt olaszokkal, „zenészeket, énekeseket tartottak – t. i. a jezsuiták, írja Ollárd – roppant költséggel színi előadásokat rendeztek, s mindent elővettek, a mivel az ifju fejedelem lelkét elfoglalták”.

A különben is háborgó kedélyeket nem kevésé zavarta meg, hogy az öreg Géczy készül lemondani, s mint a hir beszélte, Gálfi javára, kit mindnyájan hizelgő és eszélytelen udvaroncznak ismertek. Fölmerült a gyanu, hogy a jezsuiták működésével német befolyás van kapcsolatban, s hogy minden balkövetkezmény elháríttassék, a főurak föltették magokban, hogy e rendnek kitiltását keresztülviszik. E czélból 1588. oct. 29-én Enyeden részgyűlést tartottak, s itt e tárgy már nyilvánosan megvitattatott. A dolog fontosságáért azonban határozatot nem hoztak s dec. 8-ára Medgyesre új országgyűlés lőn hirdetve. A jezsuiták, hogy a vihart megelőzzék, nov. 4-én a fejedelmi tanácsban s a fejedelem jelenlétében egy erős hangon irt nyilatkozatot

olvastak fel, melyben hivatkozva Erdély vallásszabadsági törvényeire kijelenték, hogy nem hajlandók az uralkodót ily ifju korában magára hagyni.

Az országgyűlés dec. 8-án Medgyesen megnyilt. Egyike volt a legzajosabb üléseknek s nagyfontosságú következményeiben is. Az előkészületek befejezése után, a gyűlés 4-ik napján vita tárgyává a jezsuiták ügye tétetett, s midőn a leérkezett fejedelmi proposíciókban erről szó sem volt, a rendek tovább folytatták vitájukat s egy folyamodványt készítettek a fejedelemhez a jezsuiták kitiltása ügyében. Nehéz és heves vita kezdődött, egymást váltották az izenetek a gyűlés és fejedelem közt. Végre ez utóbbi engedett s beleegyezett a jezsuiták teljes kitiltásában, mert csak így volt reménye, hogy a rendektől nagykorusítását kinyerheti. De így is nehezen boldogult – az öreg Géczy figyelmeztette a rendeket, fontolják meg, ha nem volna-e időelőtti a kormányzást ő nagysága kezeibe bocsátani? Kétnapi vita után elhatározzák, hogy az igazgatást átadják Zsigmondnak, tanácsosi minőségben mellé rendelvén Báthori Boldizsárt, Gálfi Jánost és Kovasóczy Farkast. Géczyt első tanácsos urrá tették s az ország generálkapitánya czimével ruházták fel. A gyűlés végzéseit a fejedelem dec. 23-án megerősítette, s azután a fejedelemségbe ünnepélyesen és nagy pompával beigtattatott. A jezsuiták elhagyták csakugyan Erdélyt és a részeket, de Zsigmond azzal kezdé uralkodását, hogy a medgyesi gyűlés néhány végzését önkényüleg megváltoztatá. A dolgokkal elégtelen Géczy, ki Zsigmondnak telt pénztárt adott át, boszúsággal mondá a rendeknek: „kezebe adátok a gyeplőt, de bizony megbánjátok”. De ő ezt nem érte meg. 1589. elején Fehérvárt meghalt. Zsigmond Bodóni Istvánt a szent székre küldötte, hogy ott terjeszsze elő a jezsuiták kiirtásának kényszerüségét.

IV.

A vajda unoka testvérei közül egy, András, bibornok, Lengyelországban tartózkodott, egy, István a Részekben a Báthoriak terjedelmes jószágain élt, a harmadik, Boldizsár, Fehérvárt választá lakhelyül. A három testvér nem hasonlított egymáshoz. András szelid, csendes kedélyü férfiu, kegyes és vallásos meggyőződésből. István higgadt, komoly, vitéz, s bár Zsigmond megválasztatásakor egy pártnak jelöltje volt, minden nagyravágyás nélkül. Boldizsár fennhéjázó, kevély, indulatos, fajtalan, de éles eszű és nagyravágyó. Az országnak, a fejedelemnek és önmagának szerencsétlenségére, egyedül ő hajhászta a politikai befolyást az államügyekre. Zsigmonddal ő barátságban sokáig nem lehetett.

Zsigmondot a természet ritka tulajdonokkal ruházta fel. Ritka szép férfiu volt, tüzes szemekkel, sárossal, parancsoló tekintettel. Természettől bátor és eszes. De könnyelmű, ingatag, mulatságot kedvelő s egészen alávetve azon befolyásnak, melyet valaki fölötte nyert. Ehhez járult a gondos de céljt tévesztett nevelés. Mig a nyelvekben és tudományokban annyi ismerettel halmozák el, mennyi korát felülmulta, szívében minden jó indulatot elnyomtak. Mint 8 éves gyermeknek tudtára adták már, hogy uralkodó, mert az államokmányokat vele iratták alá. Hogy a vértől ne irtozzék, végig neztették vele a kivégzéseket. Az első uralomvágyóvá, az utóbbi fásulttá tette.

Midőn István király a jezsuitákat Erdélybe telepíté, a pápának tett kedvezést. A nagy államférfi nem gondolta meg, hogy ugyanakkor, ugyanazon politikának ellenségeit juttatta be az udvarba, melynek biztositásáért ő annyi vért áldozott s melyet ő oly feltétlenül szükségesnek tartott. S még nagyobb tévedés volt a jövődj fejedelem nevelését kezökbe adni. Ő maga nyitott

kaput azoknak, kik a török védszövetségnek s a protestantismusnak biztosan működő ellenségei voltak, pedig jól tudá, „hogy Erdély államélete e két sarkkövön alapszik. Ő maga adott alkalmat, hogy utóda ellenséges eszmékkel saturáltassék azok iránt, mikért ő oly kitaratóan küzdött s miket csakugyan stabilizált is. Ime hová vezetnek nagy embereknek apró botlásai.

Irva hagyta az azon idők dolgaiba avatott Gyulafi, hogy István Boldizsárt Lengyelországban akarta letelepíteni, s politikai okból: mert nem hivé, hogy ez a fejdelemmel egyetértést tarthasson. Magok a rendek is tartottak tőle s midőn a lengyelek Erdélytől Maximilián főherczeg ellen segítséget kértek, siettek épen ez okból Boldizsárt kiküldeni. Nem soká maradt künn s Géczy halála után ország kapitányává neveztetett ki. Az idétt István a váradi kapitányságot nyerte el. De a jó egyetértés az unokatestvérek közt nem sokáig tartott. Zsigmondot sértette Boldizsár fennhéjázása, ki ropant vagyonnal rendelkezvén, ha fényesebb udvart nem is, de több haczért (darabontot, testört) tartott, mint a fejdelem, több lovagot fogadott be mint ez. Más oka a viszálynak politikai egyenetlenség volt. Boldizsár a török párttal tartott, s a védszövetséget Erdélyre nézve nem volt hajlandó felbontani. Zsigmond e frigy iránt ellenszenvvel viseltetett. A jezsuiták mint gyermeket előkészíték erre, s mint fejedelmet még jobban sarkalák, elébe terjesztvén, hogy szövetség által a német udvarral nagyobb tisztességre, fejedelmi nőre tehet szert. Mert az atyák bár elhagyák Erdélyt, befolyásukat Zsigmondra fenntarták, a fejdelem gyóntatója közülök levén, sőt koronkint néhányan vissza is tértek.

A feszültség a rokonok közt egy ideig elfojtva maradt, sőt az udvar vig és zajos vala. Gyakran rendezettek lovagjátékok a délczeg ifjuság örömeire s fényüző ünnepélyek, melyeket a fejdelem olasz zenészei és olasz színészei élénkítették. A lakomák egymást érték a

tanácsurak boszuságára, kik nem szivesen látták e módfeletti vesztegetést, s nemtetszésöket Kendi Sándor által tudtára is adták Zsigmondnak. De ez mit sem használt s nem sokára egy véletlen eset a feszültséget nyílttá tette. Egy lovagjáték alkalmával Zsigmond egyik udvaroncza Jósika István versenyre hívta fel Boldizsárt. A gögös ur elképpedt a kegyencz vakmerőségén, elfogadta a kihívást s mint kitünő lovas győzött is. De Jósikát utólérvén, szidalmakkal s tettleges bántalmakkal illette. A fejdelem e tett által felbosszantva, elhagyta a versenytért. Más apróbb összeütközések nevelték az idegenséget, melybe nem sokára új elemei vegyültek a küzdelemnek.

Zsigmond udvarában 1591-ben egy jezsuita, Cariglia Alfonz, nagy tekintetben állott. Ő pápai nuntius volt, de valóban az osztrák udvartól titkos missioval megbizva. A prágai udvar viszonya a konstantinápolyihoz egy idő óta naponkint lazult. A dunántuli hódoltságban a szlavóniai végeken folyton folyt a küzdelem a főurak és basák közt, de e csatározások sok időn át nem szolgáltak ürügyül a béke felbontására, s csak egyes nyilatkozatok, mentetések megtételére nyújtottak alkalmat és épen nem gátolák meg, hogy 1590-ben Perrin a császár oratora a békét nyolcz évre meg ne ujtsa. Az új fegyverszünet is olyan volt mint a régi: Haszan bosnya pasa s egy pár dunántuli szandzsák azontul is kisebb nagyobb csapatokkal folytatták a rablójáratokat.

Prágában az állapotot kiállhatatlannak tartották: de azon segíteni csak egy módon lehetett volna: hadjáratral kényszeríteni a portát a békefeltételek megtartására. Erre azonban kevés kedv mutatkozott s még 1591-ben a szokatlannál is fényesebb követség vitte meg az adót és ajándékokat. A nyílt háborunál biztosabbnak s veszélytelenebbnek tetszett átállásra birni a porta vasalljait és szövetségeseit. Legbiztosabb út volt erre rokoni köteléket fűzni a lengyel királylyal, confoe-

deratioba lépni Erdélylyel s általa a két dunai tartománnyal. A jezsuita nevelők e változásra készíték elő Zsigmond kedélyét s pater Cariglia a gyóntató ennek végrehajtásán fáradozott a fehérvári udvarban.

A három udvar közt ez idétt szokatlanul élénk érintkezés volt. Mióta a lengyel korlátnok neje Griseldis (1590. márcz.) meghalt, a fejdelem követei egymást érték nála testvére hozományának ügyében. E követek néha a királyi udvarban is megjelentek, ösztönzést és bátoritást hozva az ottani jezsuitáktól az erdélyi pártfelekhez, s mindig előbb-előbb vive a német udvarral szövetkezés tervét. De mindez annak utát Prága és Fehérvár közt egyengette, hogy az akadályok magában Erdélyben még azután fognak kezdődni, azt a fejdelem és minden beavatott egyaránt látta. S épen ezért az alkudozást maga a kormánytanács előtt is – melyben a török pártnak volt tulsulya – gondosan titkolák. De mindent még sem titkolhattak el, s az aggódó főurak, a mint a terv létezését sejteni kezdék, annak megbuktatására mindent elkövettek. Országgyűlési tanácskozás tárgyává tették (1591. nov. 1-én) a jezsuiták befolyásának növekedését, a fejdelem vesztegetéseit, a szász papi tizednek elfecsérlését, az olasz zenészeket, bohócokat, komédiásokat, milyenekből egy egész falkát hozott magával ujabban is Jósika István s kik egy egész őrseregnél többbe kerülnek. Mind ennek orvoslását elvégzik a rendek, jelesül, hogy a szász papi tizedet vegye vissza a fejdelem, hogy ő a jezsuiták ellen hozott megyesi határozatokat tartsa meg, azonban e részben annyi kedvezést mégis engedtek neki, hogy Fehérvárt és Monostoron (de csak e két helyen) „lelkiismeretének nyugodalmára” tetszése szerint tarthasson lelki tanítókat, (az-az jezsuita gyóntatókat).

Az országgyűlés magatartása, a tanácsurak intései, a mód, melylyel őt az örömtől, élvektől el akarák vonni, nem tetszettek a fejdelemnek. Annyival inkább boszantá Boldizsár népszerűsége, s még ingerültebbé lett, midőn

udvaronczaik ennek fényes háztartását, gőgjét, virtuositását emlegették. Heves vérmérséke egész türelmetlenségével hívta össze a tanácsurakat s terjeszté eléjük, hogy „közte és nagybátyja közt válaszzanak.” Ilyesmire senki sem gondolt, s a fejedelmi tanács elvégezése: próbálják meg kibékitni a fejedelmi rokonokat, ha nem lehet, inkább veszszen Boldizsár, de ők a hűségi esküt nem fogják megtörni. A határozatot Gálfi János és Gyulai Pál adják Zsigmondnak tudtára, megesketvén ezt, hogy a végrehajtásig hallgatni fog. Ugy lőn – de a fejedelem meghökkent. A titkot – úgy beszéli Somogyi – kitudta tőle egy jezsuita s felfedezé Boldizsárnak, kit e hír meghökkentett és ingerültté tett. E két érzés befolyása alatt ő kibékült a fejedelemmel, s kérdőre fogott néhány tanácsurat. Gyulai és Gálfi sietve hagyák el Fehérvárt, s a dolog ez uttal abban maradt.

Épen ez időben Zsigmond kezdett lépéseket tenni, hogy a császárral bizalmasabb viszonyba lépjen, mely alapját volt képezendő egy későbbi szövetkezésnek, s a szathmári pontok megnyitásának: Zsigmond Rudolfot ismeri el hűbérurának, s nőül ezért osztrák hercegnőt, hercegséget nyer*). Fontos volt a császárra nézve már az előleges lépés is, mert bár a „vajvoda noster” cím a fejedelemhez küldött levelekben alkalmaztatott is esetről esetre mindig, de az a német párt szentpáli kudarcza óta semmi gyakorlati eredménnyel sem birt. S egészen e törekedés szellemében és oly czállal, hogy annak a fejedelmi tanácsban erős támasza legyen, történt, hogy a török párti higgadt és vitéz Báthori István a nagyváradi kapitányságból elmozdított, s hogy a fejedelemségnek ez első és kiváló fontosságú hivatala a határozottan német párti Bocskai Istvánra Zsigmond anyai nagybátyjára ruházott (jun. 20-án).

*) Az Erdélyi Muz.-Egylet birtokában másolatban levő diploma szerint már 1592. jan. 28-án szövetkezett volna Zsigmond Rudolfal. De az nem áll. E diploma nem egyéb mint melylyel Zsigmond 1595. jun. 28-án a birodalmi hercegséget elnyeri.

E törekedés nem maradt titokban. „Bevádolták urunkat a portán, mondja Gyulafi, hogy máshova pártolkodott, és Németországba szélylyel jártat.” Míndamíllt bíztos adatái nem voltak a portának, Siawush a nagyvezér nem volt ellensége a Báthoriaknak, az erdélyi állandó követ pedig hamar megsejté a dolgot, megnyerte a muftit s bár a diván már egy Erdély ellen indítandó támadásról beszélt, az lecsendesíté az ingerült hangulatot. Zsigmond pedig sietett hűségét megbízonyítani azzal, hogy Sibrik Gáspár vezérlete alatt segédsérget küldött Moldvába, oly utasítással, hogy ez az ottani török hadakkal csatlakozva, Áront helyezze vissza a vajdaságba. Sibrik alvezéreivel Székely Mózessel és Tholdi Istvánnal végrehajtá feladatát (oct. 28.) s e tény által Zsigmond megingott tekintélye a portán annyira helyreállt, hogy épen ekkor a havasalföldi vajdaság betöltésére is határozott befolyást nyert. Az itteni vajda Sándor t. i. meghasonlott egyik bojárával Mihály krajovai bánnal, s ezt elfogatta. De a cigány hóhér, ki által fejét akarta a vajda a bánnak vetetni, megismerván Mihályt „elrettene tőle, s minthogy részeg is volt, elhajítja a mezitelen szablyát és fut.” Mihálynak bojár-társai kegyelmet szereztek, ő azonban félvén a vajda haragjától Erdélybe szaladt, itt megnyerte Báthori Boldizsárt, a fejedelmet s ezek ajánló leveleivel ellátva Konstantinápolyba ment. Zsigmond közbenjárására tetemes kölcsönöket nyert s ennek oratora és Barton az angol követ (ez idétt ez volt a legbefolyásosabb diplomata itt) kivítették, hogy Sándor letétegett s az oláh vajdaság Mihálynak adatott, azon Mihálynak, ki utóbb Erdély ügyeire oly végzetes befolyást gyakorolt.

Az oláh és moldvai vajdaváltozások fontosságát Erdélyben még igen kevesen látták be, s legkevesebbé a török párt, melyhez, mióta a Kendi Sándor leányát nőül vette (1592. febr. 22.), Báthori Boldizsár is szorosabban kezdett csatlakozni. A fejedelem gyanuja, hogy nagybátyja trónjára tör, koronként s főként miután ez

a nász végeztével András bibornokot Lengyelorszáig kísérte, megújult, de mindig csillapult. Gyulaival s Gálfival is kibékült Boldizsár szinleg, őszintén soha sem bocsátott meg nekik. 1592 őszén hirt vesz Gyulai, hogy a főur megint neheztel, „kinek sem okát sem módját nem értem” ír egy barátjának, de ez uttal hiában próbálta kiengesztelni. A gyűlölet megújulását a két ur szabadszájusága idézte elő, s midőn december havában hirt szaladt, hogy ezek összeesküve másokkal Báthori Boldizsár és István meggyilkolására újra lépéseket tettek, Báthori Boldizsár engedélyt nyert a fejdelemtől kivégeztetésükre. Ellátva a fejdelem által aláírt halálos ítélettel, Gyulait abasági kastélyában konczoltatta fel. Gálfival menekült, de Belényesen egy nyomorult, Csukás Péter, kit ő emelt fel a porból, elárulta. Fogva Husztra vitetett. Mit sem használt a főurak közbevetése, nem saját könyörgő levele, melyben kérte a fejdelmet, hogy „ne hervaszsa vérével fejdelmi méltóságának ékességét, kegyes voltát.” Zsigmond egy gyenge órában újra elrendelék megöletését a férfinak kinek székét köszönheték, s kinek egyetlen hibája volt, hogy az udvaronczai hizelgésekben nem tudott mértéket tartani. A parancs Bodoninak Gálfival ellenségének kézírása volt, s az öreg hiában kérte a huszti várnagyot, hogy még kevés haladékokat engedjen neki. Bátran ment a halálba, esküvel erősítve ártatlanságát (1593. febr. 2-án, vagy márcz. 15-én). Némelyek, kiket gyanu terhelt, hogy Gálfival együtt tartottak, menekültek, a beszterczei bíró pedig öngyilkossá lett

Ama kettős gyilkosságot a kormány élén álló török párt nem tudta, s tán nem is akarta egész őszintén meggátolni. Hatalma érzetében aggály nélkül tekintett a jövőbe s Kendi Sándor febr. 24-én második leányának menyegzőjét ünneplék, kit Kovasóczy Farkas korlátnok vett nőül. Figyelmüket azonban a konstantinápolyi események nagy mértékben magokra vonák: itt a janicsárok közt egy a „német király” (ugy hívták Rudolfot)

ellen indítandó hadjárat lett a jelszóvá, s egy hirtelen támasztott mozgalom Siawush nagyvezért, a békepárt fejét megbuktatá s helyére ennek elődje a harczias Szinán pasa emeltetett. Erdély rendei a porta első hivatalnokát siettek (apr. 6-án) külön követséggel, melynek Ravazdi György és Boldog János voltak tagjai, s ajándékaikkal üdvözölni. De e perczben, küszöbén a hosszú török háborúnak, Zsigmond szive rejtekében már elhátározá a töröktől elszakadást, s hogy e céljának részleteit tisztába hozzá, álöltözetben, Boldizsártól, Bodoni Istvántól s Ferencz doctortól kísérvé máj. elején Lengyelországba ment, hogy részt vegyen a menyegzőben, melyet a lengyel király máj. 30-án Anna osztrák herczegnővel ünnepelt. Midőn jun. 13-án visszatért fővárosába, a hadjárat koczkája már el volt vetve. Azon hir, hogy a bosnya helytartó Sziszeknél borzasztó megveretést szenvedett, Konstantinápolyban lázas ingerültséget szült. A diván háborut határozott, a császár követe börtönbe vettetett, s Erdélybe Mehemet csausz (a renegat Veresmarty Gergely) küldetett, hogy Zsigmondnak a török hadakhoz leendő csatlakozását elrendelje.

A renegátot s csausz-társait – köztük volt az Ibrahimá lett Márkházi is – a fejedelmi tanács jul. 30-án fogadta. A török küldöttek szóbeli előadása s az adandó segély és élelmi szer ügyében felmutatott ferman tulzott követeléseket foglaltak magokban. A tanácsurak ily körülmények közt nem siettek az engedelmességgel, ellenkezőleg a konstantinápolyi követeket kedvezőbb feltételek eszközlésére utasíták. Ravazdi aug. 19-ére visszatért a portáról s ez időben új csauszok jöttek folytatni a Zsigmond csatlakozása iránt megkezdett alku-dozásokat, melyeknek, hogy a nagyvezér nagyobb nyomatékot adjon, Ibrahimot lippai szándzsákká nevezte ki. A dolgot a moldvai ügyek még bonyolultabbá tették. Ez országban Áron vajda támogatására némi erdélyi hadak tartózkodtak s a nagyvezér most nem csak ezek nagy részének visszahívását, hanem az Erdélybe mene-

kült bojároknak kiadatását is követelte. Zsigmond ez utóbbit megtagadta, s közepette az e felett folytatott alkudozásoknak érkezett a hír, hogy Szinán akkora haddal, mekkorát Szolimán óta nem látott a keresztyén világ, megindult s jöttek a sürgető formánok és egymást érték a csaszok az erdélyi fejdelem és hadak fölkelése ügyében (1593. aug. vége).

Most már valóban minden élére lőn állítva. Zsigmond Imrefi Jánost Teuffenbachhoz küldé, tudatni vele a nagyvezér elindulását, de egyszersmind sept. 1-ére Fehérvárra országgyűlést hirdetett. A fejdelem mint heves és meggondolatlan ifju most már szakítani akart a törökkel s mert biztatásai voltak a szentszéktől, s mert aug. havában Fülöp spanyol királynak (tudva van, hogy ennek tanácsa döntő volt a prágai udvar előtt) hozzá küldött követe nem csak az aranygyapjat ígérte meg neki és unokatestvéreinek, hanem a keresztyén fejdelmeknek a török ellen leendő egyesüléséről is sokat beszélt, főurait a német hadakhoz leendő csatlakozásra akarta birni. De Kendy Sándor és a török párt hivei az elvekhez, melyeknek Erdély fennállását köszönheté, makacsul ragaszkodtak, és egyiköket sem tántoriták meg sem Zsigmond adományai és biztatásai, sem a spanyol udvar ígéretei. Maga Kendy, előtolva a tanácsurak által, nyíltan szólt Zsigmonddal: „nagyságod megbocsásson, ugymond, azt hallottam én, egyféle állat sem tanul meg úszni, míg a viz a farkát fel nem éri,” s az elszakadást a véleményadásra felszólított lengyel korlátnok sem tanácsolta. Mit sem használt. A fejdelem ingerültté lett, kerülté Sándor urat, s a sept. 1-én megnyílt országgyűlésen a propositiókba tette, hogy üljenek fel az erdélyi hadak és csatlakozzanak a keresztyén hadakhoz. De a mennyivel sürgetőbb volt a fejdelem, annyival higgadtabban szóltak a dologhoz Kendy és társai. Meg kell engesztelni a nagyvezért – határozák – kinek hadai közelgetnek, pénzzel vagy bármi uton, s e czélból tetemes adót – maga Zsigmond sem volt

kivéve – rótak ki. Ereszsze el a fejdelem udvarából az olaszokat, ne vadászsza a spanyolok barátságát. S végül hadfölkelést rendeltek, mely a török sereggel együtt működjék, de mindenek fölött a haza biztossága felett gondosan őrkdjék.

Gyülés végeztével megküldék az adót Konstantinápolyba, a nagyvezérhez Sennyei Pongráczot tizezer talérral s ajándékokkal utnak indíták (sept. 13-án), az angol királynéhoz s más udvarokhoz (sept. 11.) Kakas Istvánt követté nevezék ki, hogy a portát ezek befolyása által is engesztelékenységre bírják. De a fejdelem Carigliat Teuffenbachhoz küldé titkos izenettel, hogy világosítsa fél, hogy ő csak színre s kénytelenségből indít hadat. S valóban ennek felültetésével nem nagyon sietett – de el sem mellőzheté. Ő maga Kolosvár alá ment táborba, Várad körül pedig Báthori István gyűjtött serget, s Zsigmond akkor tudatta Szinánnal – ki sept. 27-én átkelt a Dunán – hogy kész a csatlakozásra. E hír és Sennyei követsége megengesztelé a nagyvezért, ki némi szerencsével kezdett a hadjárathoz; azonban zúgolódó hadát csakhamar téli szállásra bocsátá s nov. 5-én Zsigmondnak is engedélyt adott a hazamenetelre. A háborut még csak a magyarországi basák folytatták s ezek közül a budainak táborozása jelentékeny kudarczczal, a pákozdi nov. 3-iki megveretéssel végződött. A magyar hadaknak többi diadalai s többi szándzsákoknak egymást ért csatavesztései következtében, mind a temesvári basa, mind a nagyvezér egymásra sürgették Zsigmondot, hogy jöjön sergeivel, s a késlekedőt tatár hadakkal is fenyegették. De ő arra hivatkozva, hogy maga a nagyvezér adott neki engedélyt téli szállásra bocsátni hadait, lehetlennék állitá a sergek újra összehivását, s felülése végre is elmaradt.

A beállott tél előtérbe toltá a diplomatai alkudozásokat. Cariglia megjárta Kassát s azon örvendetes hirt hozta, hogy Zsigmond mentségeit Rudolf kapitánya kimeritőknek találta. Alig tért vissza Fejérvára, midón

Kis Mátyás, Teuffenbachnak és Rudolf császárnak hitlevelével ellátva Fehérvárra érkezett. E férfinak feladata volt mennél kevesebb zajt csinálni, követi minőségét lehetőleg titkolni, hogy sem az ellenséges indultú erdélyi főurak, sem az udvarnál levő csauszok gyanuja fel ne költessék. E czélból megérkezése után Carigliát kereste fel, s alkalmas időben ezzel mutatta be magát a fejedelemnek. Előadta a császár megbízását, melynek lényege az volt, hogy csatolja Rudolf sergeihez az erdélyi hadakat s küzdjenek együtt a török ellen. Ez volt Zsigmondnak is az ohajtása, de épen ez időben teljesíthetetlen. Február 2-ika óta a rendek együtt ültek s tanácskozásaiknak legfőbb tárgya Kis Mátyás előterjesztésének épen ellenkezője, a törököknek adandó segély volt. S minthogy ez a gyűlésen határozattá is lett, Zsigmond válasza nem lehetett más, mint, „hogy ő most mit sem végezhet s a szövetség feltételeiről sem szólhat s nem is izenhet egyebet, mint a mit egy korábbi követe Paczót által izent.” Hogy pedig e követséget tanácsurái elébe ne legyen kénytelen terjeszteni, kik közt az egyetlen Geszti Ferencz volt németpárti, a császár credentialisát (febr. 11-én) bontatlanul visszaadta. Pár nap mulva febr. 15-én az országgyűlés is eloszlott.

Kis még Fehérvárt mulatott, midőn egy pápai internuntius, Cumuleus Sándor, is ide érkezett. Ennek feladata volt, a császárral kötendő szövetkezés eszméjét támogatni Fehérvárt s e frigybe a két dunai vajdát is bevonni. A török hadjárat megindultával a pápa felkarolta az összes európai udvarok hadjáratának ügyét, s a török államon bizonynyal nem lehetett nagyobb sebet ejteni mint ha a három, annak suzerainitása alatt álló ország, fölkelésre biratik. Sok függött e részben Erdélytől, melynek vezérszerep volt szánva, s melynek megnyerésére a pápa Báthori András bibornokot is Lengyelországba küldé. A bibornok Erdély ügyeiben eddigelé ritkán vett részt, de most sok erélyt fejtett ki a pápai bizomány körül, mely különben is összhangzó volt főpapi

állásával. A dolog kivihetőnek tetszett s igen alkalmasnak, a Báthori család hatalmának emelésére. Épen ez által tudta Báthori Boldizsárt is tervének megnyerni – de épen e pont körül nem jött létre egyetértés egyfelől a fejdelem s másfelől közte és testvérei közt. Az egyezkedések eredménye volt, hogy márczius elején Cariglia Prágába és Rómába küldetett, de két utasításal: Zsigmondéval s az unokatestvérekével. Az első kívánta magának és rokonainak a spanyol királytól az aranygyapjat, s a császártól, hogy őt magát német birodalmi herczeggé s Erdély örökös fejdelmévé nevezze ki – ez utóbbit a bibornok Erdély érdekeivel összeférhetlennek tartotta, máskülönben nemcsak az aranygyapját, hanem a német birodalmi herczegséget is magának és testvéreinek ő is óhajtá. S most Cunmeus a pápai nuntius is elindult Moldvába, Sombori Sándor pedig mint fejdelmi követ a Regensburgi birodalmi gyűlésre. S most már Zsigmond kettőzött erélylyel fogott hozzá a szövetség létrehozásához: Horváth Mihályt és Turi Ferenczet Mihály havasalföldi vajdához küldé, szorosabb csatlakozásra, s a töröktől elszakadásra ajánlatokat tevén neki, a rácokhoz és bulgárokhoz pedig leveleket irt, melyekkel őket lázadásra hívta fel. Mind e dolgokból egy s más kiszivárgott a közönség közé, mi egy Fehérvárra küldött csauszt annyira megrémített, hogy ez ut közből visszaszaladt Konstantinápolyba. Pedig itt a hangulat már is ingerült volt, s a készülődések is nagyban folytak, annyira, hogy mint az angol követ Barton irá, s mint a fejdelem követe Csegödi márcz. 10-éről jelenté, az ázsiai basák behivatnak s Magyarországra tatárok rendeltettek ki.

A külső szövetkezési tervezetekről nem sokára kedvező hírek érkeztek. Legelőbb (márcz. 18-án) Kakas István érkezett haza Angliából, jelentve urának, hogy a nagy királyné szívesen fogadta s magával hozta a levél másolatát, melylyel ez Bartont a fejdelem ügyeinek pártolására utasítá. És Barton eljárt a parancs szerint

s bár, mint Zsigmondnak írta, Szinán e tárgyban irt leveleit határozott ellenszenvvel fogadta, még is reménye van, „hogy a régi békét tisztességes feltételek mellett helyre fogja állíthatni.” Azután három nappal az oláh vajda csatlakozási hajlamáról értesült. Majd a rácok követeit fogadta, kik e nemzetet hajlandónak nyilatkoztatták a törökök elleni fölkelésre s őt már is deszpotjoknak czimezzék. Zsigmond reménye feléledt. Mihálytól támogatva, Áron moldvai vajdát csatlakozásra szólítja fel, s a rácoknak lobogót küldött és segílyt ígért, mely egy Temesvár ellen intézendő ostromból fogott volna állani. „Igy a rácokat felindítván bolondul – mondja Gyulafi – a törökre támadtanak s kezdetben szerencsével harczoltak.” Becskereket s a szomszéd erődöket elfoglalák, a török bégeket megfutamították, s a temesvári basát négy izben megverék. „De Zsigmond a tanácsurak ellentartásáért segílytet nem küldhete nekik” s ötöd izben a temesvári basa megveré őket és „csaknem mind fogytig eltöröltettek.”

A háboru Magyarországon tavasz kezdetén megnyílt s a törökökre nézve szerencsétlenül folyt. S mint-hogy e közben Cariglia Prágába érkezett s sükerre kilátással vezette az alkudozásokat, Rudolf apr. 24-én kelt parancsával utasítá Teuffenbachot, hogy „az erdélyi vajdának, ha a töröktől megtámadtatnék, szükség szerint segílyt nyujtson.” E perczben még diadalmasok voltak a rácok, Zsigmond pedig elérkezettnek hitte az időt, hogy a töröktől elszakadás ügyét újra országgyűlési vitatkozás tárgyává tegye. Azon hittet, hogy a felmutatandó eredmények lefegyverzik az ellenzékot, máj. 12-ére Tordára összehívta a rendeket. A gyűlés hosszú volt és zajos, s eléggé szokatlanul egészen a hó utolsó napjáig tartott. Egy töredék megvakitva a rácok diadalai, a magyarországi fegyverek szerencséje által, kész volt fegyvert fogni, de Kendy Sándor és az államtanács győztek. Határozattá lett: tartsa fel a fejdelem szövetségét a portával, sőt ha az valamiben meglazult volna,

állítsa helyre teljesen. Továbbá elrendelek az erdélyi hadaknak Szinántól már sürgetett felkelését s Báthori Boldizsárt az ország kapitányává választották.

Zsigmondot e határozat végetlenül keseríté. Vágyait, reményeit, életfeladatát látta semmivé téve. A keleti kérdés: az ozmanok visszanyomása a megnyilt háboru óta újra európai kérdéssé lett s ő ebben nagy szerepet akart játszani. Minden érzés, mit hiúság, nagyravágyás, magas állás, a tehetséges és szerepelni akaró ifjuban fölkelhet forrt, égett agyvelejében. A török birodalomnak jobb karja állott felkelés pontján, s e jobb karnak ő leendett kardja. Avagy nem intézett-e el mindent eszélyesen? nem bizonyos-e az eredmény midőn, a Tisza és Pruth közt lakó és leigázott népek szövetkeznek a hatalmas Németbirodalom császárával? Álmai Stambulba vitték egy diadalmas sereg élén. S hajtott-e végre ennél szebb feladatot keresztyén fejdelem? suttogák azok, kik nagyravágyását pihenni nem hagyák. S mind ezt néhány vén ember tegye semmivé csupa makacsságból! Mit nyom ezeknek fontolgatása reménye, mit a Báthoriaknak hagyományos politikája az ellen, mit ő oly bizonyosnak tartott? Pedig mind az, mit ő valónak hitt, nem volt egyéb ábrándnál s a rideg valóság az öregek részén állt. Ezek sokat láttak és tapasztaltak. Szabadulni a török szuzerainitástól ők is szerettek volna – de ennek idejét nem tartották elérkezettnek. Minő biztosítékot nyujtanak a pillanatnyi diadalok? Hasonló kísérlet a Bánságba került, véres háborut idézett elő, s csaknem az ország bukását vonta maga után. Minő áldozatokat vonna most maga után? Igaz, a török birodalomnak pillanatnyi s kétségtelenül nagy zavarokat okozhatni – de a végsükerig még sok van hátra. Az ozmán birodalom segélyforrásai kiapadhatatlanok, sergei veszteségeit könnyen pótolja, s hadának szervezete végetlenül alkalmasabb támadó háborura, mint a német s magyar hadaké. Háboruja irtó és boszuló, s végre is az ország békéjét, nyugalját, önállóságát miért

kockára tenni, midőn a diadal kevésbé valószínű, s az eredmény bizonytalan.

Ez esetlegék megfontolásával Zsigmond keveset törődött. Nyugtalan vére csak két szélsőséget ismert, a lázas tevékenységet s a csüggeteg elfásulást. Az utóbbinak órája még nem következett be, s midőn a tordai gyűlés után egy pápai követ Amaltheus apát, s egy császári megbízott Ungnád Dávid udvarába érkeztek, tanácsurait összehívta. Ezek biztató beszéde nem győzte meg a főurakat s a nem rég vett hirben, hogy Szinán megindult, elég okot láttak a támadás megtagadására. Alig távoztak el ezek, midőn egy rácz követség, mely segílyt sürgetett s Székely Mózes vezérül kéré, új próbára bírta. Junius havában részgyűlést hívott össze Fehérvárra. Eddigi tapasztalatai megmutaták, hogy békés tanácskozás nem fog célhoz vezetni. Nem akart újra meg újra bukni, s ez okból nem a templomba, hanem a palotába gyűjté a rendeket. Ez időre két darabontjai is fel voltak parancsolva, kik elállották az utakat s ellepék a palota udvarát. A fejedelem komolyan gondolkodott az ellenálló tanácsurak felkonczolásáról, de az udvari kapitány nem vállalkozott azok meggyilkolására, s Kendi és társai, mint-hogy a tanácskozás szabadsága meg volt sértve, elhagyák a tanácstermet. A közvélemény forrongása meggyőzte Zsigmondot lépése helytelenségéről s a gyűlést összehívta. Ugy akart hatni, hogy a rendek előtt maga saját személyében tette, eltérve az eddigi szokástól, előterjesztését. A kérdés már eléggé ki volt merítve s a vitában csak annyi volt az új, hogy Boldizsár is – ki még mindig várta az aranygyapjat – támogatta a fejdelmet. De a rendek nem hitték, hogy ily fontos kérdésben határozhasson a gyűlés, s jun. 11-én Forró János által megküldék válaszukat Zsigmondnak: terjeszsze a dolgot, mely a haza közsorsát érdekli, országgyűlés elé*).

*) Két névtelen tudósító (Archiv des Vereins für Sieb. Lan-

A már már csüggedő fejdelem tevékenységét egy új körülmény feléleszté. Cariglia visszatért a császár levelével, mely elég biztatást foglalt magában, s ígéretével, hogy az aranygyapjat számára ki fogja eszközölni. De csak az ő számára: s ez a boszus Boldizsárt a török párt karjaiba veté. Zsigmond annyival buzgóbban hozzá látott tervéhez, s hogy módja se legyen visszalépni, megesküdött Carigliának, hogy inkább nevét, fejdelemségét veszítse el, mintsem visszalépjen. A részgyűlés határozata értelmében Fehérvárra jul. 1-ére országgyűlést hirdetett, ugyanazon időre Szász-Sebesre az ország összes haderejét is összehívta. De csakhamar megváltoztatta szándékát, belátván, hogy ez a török párt kezében ellene fegyverré is lehet, s új parancsot a főurakat és rendeket Fehérvárra, a hadakat a Fehérvártól távolabb eső Tordára parancsolá. Ugy lett – de a fejdelem szörnyűködve tapasztalá, hogy pártja az utolsó idő óta is apadt. Azok, kik Fehérvárt tanácskoztak, épen úgy, mint a juniusi részgyűlés, határozásra elégtelennek hitték magokat, kérték a fejedelmet, hogy terjeszse a kérdést a Tordán összegyűlt nemesség elé, kötelezván, hogy addig is a mit tanácsuraival (de hisz épen ezek képezték az ellenzékét) végez, ők annak hódolni fognak. Beleegyezett.

Ez alatt a fegyveres erő egy része Szászsebesre gyűlt. Ezek, valamint a Fehérvárt levő főurak s nemesek, átmentek Tordára a táborba. A török kérdés a fejdelem megérkezése előtt tárgyalás tárgyává tétett. Irányt e gyűlésnek, épen úgy, mint az ezelőttieknek, Kendi Sándor adott, s ennek egy kimerítő beszéde

deskunde N. F. I, 128, a Brüsseli okmányok III, 69). Azonban német pártiak azt írják, hogy a gyűlésen elhatározzák a töröktől elszakadást. Décsy (Toldy kiadása 121. l.), ki különben Zsigmond dolgait szépití, Bethlen, (ki e tárgy közül vegyesen használja Décsit, Szamosközit, Somogyit) Décsi és Szamosközi nyomán, III. k. 271. l. s a jól értesült Fuchs (Chronicon I. k. 110. l.) ellenkezőleg azt írják, hogy a végleges határozat elhalasztott.

után az elszakadásról szó sem volt. De a tanácsurak megunták ezen havonként megújuló zaklatást, s hogy annak valahára véget vessenek, elhatároztatták a gyűléssel: „minthogy a fejdelem már elérte 24. évét, ujtsa meg a Medgyesen letett alkotmány-esküt”, azon esküt t. i., melylyel a portának hűséget fogadott. Zsigmond betegség ürügye alatt megtagadta a gyűlésbe menetelt, de mielőtt a teendő lépéseket elhatározta volna, közbejött események a már is elmérgesedett kérdést új stadiumba léptették.

A portán Zsigmond szándékait világosan még nem tudák, de gyanakodtak rá. A gyanu némi alapot nyert, midőn állandó residensei egyikét Torma Kristófot öregség ürügye alatt visszahívta, a másik Ovári pedig nem sokkal utóbb elszökött. Szinán már ekkor megindult gyűlevész ugyan, de tetemes sereggel, a tatárok pedig közeledtek az ország széleihez. Az ezeknek adott utasítás eleinte Erdély irányában nem volt ellenséges indulatu, de a Zsigmond ellen felébredt gyanu következtében Ghasigirai tatár khán parancsot kapott a divántól, Erdély pusztítására. Áron moldvai vajdának eszélyessége elhárítá a veszélyt, s az ettől megvesztegetett követ a khán előtt a moldvai szorosokat járhatatlannak írta le. Ghasigirai hordája tehát Máramaros felé vette utát, de a határt átlépven, rabolva, pusztítva nyomult elő. Kornis Zsigmond huszti kapitánynak ellenállási kísérlete megghiúsult, s ő most hódolással és ajándékokkal engesztelte meg a khánt. De midőn a khán lefelé fordult s hordája már Zilahig ért, és erről a tordai gyűlés hirt vett – a rémület itt általánossá lőn. A fejdelemhez követeket küldtek a rendek, hogy vagy jöjjon, vagy legalább serget küldjön, melylyel a valószínűleg beütő hordát visszanyomják. Zsigmond Ghasigiraitól is kapván fenyegető levelet, maga is megremült s egyfelől ajándékokat küldött a khánnak, másfelől két darabontjait a tordai táborba indítá.

A mint újabb hírek jöttek a tatárpusztításról, za-

josabbá lett a tordai gyűlés. Ugy hitték, hogy a veszélyt csak úgy kerülhetik ki, ha őszintén csatlakoznak a törökhöz. A tordai gyűlés Ifju János által (a Báthorifiak mostohaatyja volt) lejövetelét sürgeté, hogy a hibát, mit elkövetett, hozza helyre személyesen. De hisz ez a Rudolfal kezdett alkudozás felbontása lett volna, s ő erre épen nem volt hajlandó. Csüggettség, határozatlanság fogta el. Testőreit s összes haderejét az ellenzék kezébe ereszté át, ott volt egymaga fővárosában védtelenül, kitéve ellenségei támadásának. „Ugy indította – mond Gyulafi – Báthori Boldizsárral azt a tractatust a fejdelemség átadásáról”. E szerint ő a kormányt ideiglenesen unokaöcscse kezébe tette le, de ettől, saját jövedelme felett, 1200 tallér évpénzt nyer, de megtartja a fejedelmi czimet, s az országot elhagyja végkép. Kincseit összeszedvén, még az napon Marosujvárra ment, s innen a Mezőségnek vette utát. A tordai gyűlés távozása híren meg nem ütközött, „inkább hálát adtak Istennek, hogy ily módon ennyi veszedelmes igyekezetétől megmenekedének”. De ohajták, hogy az elválás mennél tisztességesebb legyen, s Kovasóczit utána küldék – már ekkor Egerbegyén volt – “hogy várja meg, hogy szép ajánló levéllel bocsássák ki”. Majd Kővártt – felelé Zsigmond – be fogja az ajánló levelet várni, s gyorsan tovább utazott. Maga bántalom nélkül Kővárra érkezett, de Cariglia utközben elfogott. Pár nap mulva azonban szabadon bocsátották. Ez alatt a gyűlés Tordáról Kolosvárra ment át, s a legszükségesebb intézkedéseket megtette. Bornemisza Jánost s Lónyai Albertet a Szilágyságba küldé a tatárok feltartóztatására, Szilvási Boldizsárt a székelyek felültetésére, Bocskait pedig meghivta a gyűlésbe. Báthori Boldizsár, kit a Zsigmonddal kötött szerződés az ideiglenes kormány élére állított, Kolosvártt a fejedelmi palotába költözött. De a gyűlés ez egyezkedésről mit sem akart tudni, s az ideiglenes kormány élére a tizenkét tanácsurat állítá, mely mindenek fölött a török

megengesztelését tüzte ki célul. Maga Kendi Sándor ajánlkozott a portára menetelre.

Zsigmond tettét hivei nem helyeselték, s midőn a veszély nagyja, melytől leginkább tartott, elmúlt, és az egypár kisebb csatában megvert tatárok, elfordultak Erdélytől, maga is bálni kezdé azt. Hozzá érkeztek Bocskai, ki a Részekben levő hadak felett rendelkezett s a mozgalom elnyomására tanácsaival szolgált Váradról, Kornis Gáspár Husztról, Geszti Ferencz Déváról, s még néhányan Erdély főurai közül, kisebb nagyobb csapatokat hozva magokkal. Ezalatt Kereszturi kővári várparancsnok is összegyűjté a körülbelül levő fegyveres népet, s midőn ekkép jelentékeny had volt együtt, Kornis Gáspárt Kolosvárra küldék a fejdelem levelével, melyben ez a rendekkel tudatta, hogy maga személy szerint jön Kolosvárra vezetni a tanácskozásokat.

Kornis megbízatásában eszélyesen járt el. Kolosvárra a megyék és szászok hadain kívül székely csapatok is érkeztek, s Kornisnak első gondja volt ezeket megnyerni s azután a városban is Zsigmondnak párt-hiveket szerezni. Eljárta a nemesek közül azokat, kik a fejdelemnek korábban hivei voltak, a székelyek és szászok irányadóit s egyetlen nap alatt pártot tudott szerezni. Ennek leheté köszönni, hogy midőn másnap a vajda levele felolvastatott, a megdöbbenés daczára, melyet az okozott, követeket nevezett ki, a gyűlés, kik a fejdelmet behozzák. A tanácsuraknak különben sem volt szándékjuk elveszteni Zsigmondot, „mert ha azt akarták volna, megcselekedhették volna könnyen”, de most valóban nem tudták, mit tegyenek. Fussanak? maradjanak? elveiket áldozzák-e fel? csatlakozzanak a fejdelemhez? utoljára is legjobbnak tetszett, ha bevárjár s kik egy perczre elszaladtak is visszatértek. Pedig rájok nézve ez volt a legroszabb.

A fejdelem, követve a váradi őrségtől, aug. 8-án fényes bevonulást tartott Kolosvárra. Mintha mi sem történt volna, oly előzékenyen bánt a régi ellenzékkel,

s aggodalomra, rettegésre senkinek sem adott okot. A régi országgyűlést eloszlatá, s aug. 17-ére újat irt ki.

A mi hír ezalatt érkezett, hogy a diván őt el akarja mozditani s Márkháznak már adott is athnemet, bár aligha volt egyéb kószahírnél, elszakadása feltételében megerősíté. Azonban a portáról új ferman érkezett, mely az erdélyi hadaknak Szinannal csatlakozását sürgeté, s mely ez ingadozó állapot fenntarthatatlanságát nyilvánvalóvá tette. A töröktől elszakadás kérdését ujra az aug. 17-én megnyilt országgyűlés elé terjeszté – de most több kilátással a sükerre. A Kolosvártt levő hadban feltétlenül bizhatott, s azt is tudá, hogy a megrettentett ellenzék nem lesz képes nyomatékkal ellenállani. Ugy is volt. Kendi Sándor és társai még egyszer szót emeltek, még egyszer figyelmeztették a rendeket e lépés veszélyeire, de mindennek nem lett más követménye, mint hogy Zsigmond böszültebbé lett, s minthogy meggyőződött, hogy czélt egyedül csak bukásukkal ér, az utóbbi események óta pedig trónját is féltette tőlök, elhatározá bukásukat. Mondják, hogy tervét a monostori kertben Bocskaiival, Kereszturival, Gesztivel főzte ki, s habár aug. 27-én az országgyűlés a töröktől elszakadást nagy többséggel ki is monda, feltételétől mégsem állott el. Erzékenyebben volt sértve, hogysen megbocsáthatott volna, szükségesebbnek tartá a politikai gyilkosságot, hogysen képes lett volna kegyelmezni.

Aug. 28-án – vasárnap volt – hivatja tanács- és főurait, hogy kövessék őt Monostorra, hová templomba megy. Összegyültek. Jósika ezalatt bezáratta a kolosvári biróval a város kapuit, Lázár István gyalog-, Sibrik Gáspár lovaskapitány pedig öt- ötszáz embert állítottak fél, hogy ha népmozgalom támadna, elnyomhassák. A tanácsurak már ekkor a fejedelmi palota disztermében voltak, Zsigmond közéjük megy s pár percznyi beszélgetés után, némi irományokat hagyva nálok, visszavonult. Ekkor Király Albert, Csukat Péter, Fe-

kete János fegyveres kísérettel a tanácsterembe nyomultak s ez utóbbi felolvasá azok neveit, kiknek elfogásával megbizattak. Ezek – névszerint Báthori Boldizsár, Kendi Sándor és Ferencz, Ifju János, Kolosvári Farkas tanácsurak, Kendi Gábor, Forró János, Bornemisza János, Gerendi János, Lónyai Albert, Cseszeliczki Boldizsár, Szalánczi György, Szentegyedi Deák Gergely közügyigazgató főurak – de az ellenállás hasztalanságáról meggyőződve, megadták magokat. Rögtön elzárattak, eleinte együtt, később különböző helyekre szétosztva: Boldizsárral s utóbb a többi főurakkal is rendeletet irattak tisztartóikhoz, hogy ezek váraikba fejdelmi őrséget bocsássanak be. Nehányan pedig kinzás alá vetettek. A megrettent országgyűlés követei által könyörgött az elfogottakért, de bár Zsigmond minden jót ígért, hasztalan. Ez ember dühe nem ismert határt. Midőn Boldizsár neje hozzá ment könyörögni férjeért, atyjáért, katonáival tépette le ruháit s azután kidobatta meztelenül, „hadd öltöztesse férje fejdelmi ruhába”, mondá utálatos cynismussal. Harmadnap mulva aug. 30-án reggel a kolosvári piacon, szemben a fejdelmi palotával vérpadot emeltek, s az utakat Lázár és Sibrik csapatokkal állották el. A fejdelem ablakában állott, midőn egymás után kivezeték a foglyokat. Első Kendi Sándor volt, a kit kihoztak: „én többé nem foglak látni társaim!” mondá ezeknek, s viszont midőn a vérpadra lépett: „Isten, kezedbe ajánlom lelkemet!” Nyomában Ifju jött, kihez a bakó háromszor vágott, utána Kendi Gábor, utána Forró János, utána Deák Gergely. Az ártatlanul legyilkoltak véréét heves zápor mosta el. Sept. 1-én bezárattott az országgyűlés, s másnap négyen a foglyok közül elszállítottak: Báthori Boldizsár és Kovasóczy Szamosujvárra, Kendi Ferencz és Bornemisza Gyaluba. Az itteni várnagyok kapott utasításaik szerint mindnégyet kivégeztették. Gerendi és Lónyai száműzettek, Szalánczi és Szilvási személyökre nézve kegyelmet nyertek. De

mindnyájának vagyona lefoglaltatott s ebből hihetetlen összeg arany- és ezüstkészlet gyűlt be a kincstárba. „Most már – mondá Zsigmond, van pénz a török háborúra”! S ennek Erdélyben többé senki sem állott utában.

Ily módon a sebző, égető kérdés nem megoldva, hanem kettévágva lett. Erdély hagyományos politikája felforgattatott. A diplomácia kezéből ki lőn az ország sorsa ragadva, s az a kard élére lőn állítva. Azok, kik a sanyaruság iskolájában nevedekve megismerték a koczkázatás veszélyeit, s ovatosságuk által 30 éves békét idéztek elő, mindnyájan elvesztek vagy elhallgattak. Helyökre léptek a harcziás elem, melyet a törökök addigi veszteségei vérmes reményekkel töltöttek el, a Részek képviselői Bocskaival, ki alig ha ringatta magát azon nagy csalódásban, hogy Erdély önállósága a török ellenében is fenn tartható, s a szászok, kiknek vezetői a magyar elem irányában csak akkor nem üztek perfid politikát, midőn ezt tenni az eszélyesség tiltá. A mi oly könnyűnek, természetesnek látszott, a mit oly üdvös következményűnek hittek, hogy két külön magyar tartomány legyen a német császár véd-szárnyai alá helyezve, képtelenségnek bizonyult be. Ki Kendi Sándor helyett a dolgok élén állt, Bocskai tudta, s utóbb Zsigmond is meggyőződött, hogy a töröktől elszakadásnál nincs megállás s a szövetség a magyar királylyal utoljára is a beolvasztást vonja maga után, mi pedig csak akkor juthatna érvényre, ha a török ereje semmivé lesz.

V.

Épen ez időben vett a háboru Magyarországon a törökre nézve jobb fordulatot. A magyar-német sereg fővezére Mátyás főherczeg, s maga a had is szép és tekintélyes erő vala – de roszul fegyelmezett. Ehhez

járult, hogy terv nélkül, ingadozva, folytatták a háborút, nyilvános bizonyságául, hogy nagyobb katonai tehetőség vagy nincs, vagy nem tud érvényre jutni a vezérek közt. Tata, Szentmárton elestek júliusban, Győr sept. végén s néhány nap múlva Pápa. S e közben a Zsigmond által felköltött rácok véres küzdelmek után leveretvén, anélkül, hogy tőle „deszpotjok”-tól segílyt nyerhettek volna, a törökök üldözése és irtása elől a jenei görögszertartású püspöktől vezetve, csapatostul jöttek Erdélybe és itten letelepítették – a fejdelem a török elleni szövöttezés létrehozásán kétszeres erélylyel kezdett munkálni. Mialatt a Fehérvárt oct. 16-án megnyílt országgyűlésen a rendek felhatalmazák, hogy a keresztyén fejdelmekkel lépjen szövetségbe s tetemes adót szavaztak meg, követei már megkezdték az alkudozást Bukarestben a két oláh vajdával, s azt nov. 5-én létre is hozzák. A nyílt támadást Zsigmond, Mihály és Áron egyszerre kedte meg. Amaz Geszti Ferenczet a lugosi bánóságba küldé, ki aztán egy tatár csapatot megfutamtatott ugyan, de Facsét „egy rosz kastély” alatt kudarczot vallott s egy ütközet után, melyben Székely Mózsos lábában sebet kapott, kénytelen volt sergét visszahúzni. Annyival szerencsésebb volt Mihály, Békes István és Horváth Mihály, erdélyi csapatokat vitt hozzá s ő minden török hitelezőit meghívta, hogy „most ki fogja őket elégitni”. Az adósság lerovásának kényelmes módja volt ez – ő nov. 13-án minyját egyszerre kardra hányatta. Azután az Oláhországban szertesét levő törökök konczeltak fel. Ugyanez időben hasonló módon bánt el Áron is a Moldvában levő törökökkel, s most mindketten (ez utóbbi a tatárok ellen) megkezdték a támadó háborút. A három vazall elszakadásának hire nagy megdöbbenést okozott a divánban. Megbüntetésökre rögtön tettek is intézkedéseket, de nem járhattak el kellő nyomatékkal a jancsárok zugolódása miatt, kik tetemes zsoldhátralékjokat követelték. S hogy a mozleminek alvó lelkesedése felrázassék, elha-

tározá, hogy Damaskusból a szent lobogót az európai sereghez hozatja.

Mialatt a két oláh vajda (1594. nov. közepétől 1595. febr. végéig) apróbb csatákban egyes diadalokat aratott, Mihály a tatárokat, kik Magyarországból országán át akartak haza menni, szétverte, s Erdélyt egy aljas de tehetséges ellenségétől Márkházitól a halál megszábadította (1594. végén). Zsigmond az előleges egyezkedések alapján követséget küldött a császárhoz, melynek feje Bocskai, tagjai Csáky Gergely, Cariglia, Siger János, Frálhai János és Süveg Albert szász gróf voltak. 1595. elején megnyitlak az alkudozások. Rudolf biztosai Kutasy János kancellár, Szuhay István, mindketten püspökök, Erdődy Tamás, Pálffy Miklós, Forgács Simon és Jóó János s közbenjárók a spanyol és pápai követek voltak. A dolog lényegére nézve megvolt az egyetértés s némely jelentéktelen pontok felett folytak csak az alkudozások. Végre jan. 25-én mindenki lön egyenlitve s három nap mulva aláíratott a szerződés: a szövetkező felek közösen folytatják a török háborut s békét is közösen kötnek, de ebben a töröktől elszakadt moldvai és havasalföldi vajdák is befoglaltatnak; Zsigmond és utódai Erdélyt és a Részeket a magyar korona felsősége alatt mint önálló országot birják hűbéri kötelezettség nélkül, de a magyar királynak esküvel fogadván hűséget; az ország Zsigmond vagy férfi-utódai magtalan kihalása esetére viszsza száll a magyar koronára s ez esetben vajdák által fog kormányoztatni, a leány-utódok pedig fejénkint száz-százezer forintot nyernek; Zsigmond czime: fenséges fejdelem, s Rudolf igyekezni fog, hogy megkapja az aranygyapjat, s egyet elnyerjen a néhai Károly főherczeg leányai közül, ezen kívül német birodalmi herczegi czimet nyer; egyezkedtek a töröktől visszafoglalandó birtokok felett is; s végül meghatározzák, hogy ha Zsigmond elvesztené országait, a király által kárpóltatni fog (a kárpótlás tárgyaiul

egy pótokmány sept. 30-án Opelnt és Ratibort jelölte ki). A magyarországi rendek megerősítették a szerződést, Bocskai pedig az erdélyi követséggel leánynézőbe Grátzba utazott, hova febr. 7-én érkezett meg. Az anyahercegné a választást magának tartá fenn s ő Mária Kristiernát jelölte ki, kivel Bocskai mint a Zsigmond képviselője márcz. 5-én megkötötte a szerződést a női és menyasszonyi hozomány felett, mely szerint a főhercegnő 55,000 forintot vitt magával, Zsigmond 170,000 frtot s zálogul Fogaras várát kötötte le, 2000 arany évenkénti tüzpénzt ígért a szükségesek felett, s melynek értelmében Mária Kristierna az ausztriai örökségben a férfiorokösök előtti örökösödés jogáról lemondott, s még ugyanaz nap meg is esküdött.

Tavaszi kezdetén Zsigmond megkezdte a török háborút s Borbély Györgyöt Facsed ellen küldé, ki aztán ez erősséget csakhamar megvette. Borbély diadalának hírével egy időben kapta követei jelentését is, s midőn ezek is megérkeztek, apr. 16-ára Gyulafehérvárra országgyűlést hitt össze. Zsigmond a Rudolffal kötött szerződést, az egyesülést a magyarországi rendekkel, eljegyeztetését Mária Kristiernával a rendek elé terjeszté, kik mind azt elfogadták, megerősíték; azután elhatározák a török háborút, e célra adót szavaztak meg; eltörölték a jezsuiták ellen hozott medgyesi 1588. törvényczikket, megengedvén azoknak, hogy Kolosvárra, Monostorra és Fehérvárra bejöhessenek (már évek óta benn voltak mint gyóntatok) s végül a jus ligatumot „a kötélben vagy rabságban tartott igazságot” alkották, mely szerint a fejdelem által elítéltek becstelenségnek s javaik elkobzottaknak nyilvánítottak. Eszerint a multévi áldozatok s kívülök Báthori István, ki Lengyelországba menekült, Gávay Miklós, Thamasfalvi Dénes, kik hihetőleg hasonlóan elillantak, és Báthori Endre, ki undorral nyilatkozott a vérengzésről, felségsértökké, hazaárulókká s jószágvesztettekké bélyegeztettek. Az napon, melyen Zsigmond a gyűlés

végzéseit megerősíté, máj. 2-án megváltoztatta czimét: „Erdély, Moldva és és Havasalföld fejedelmének, római szent birodalmi herczegnek, a magyarországi Részek urának s a székelyek grófjának” irta magát.

Konstantinápolyban a trónváltással járó zavarok (jan. 16. óta III. Mohammed volt a szultán) a porta lépéseire gátlólag hatottak. Neveztek ugyan ki Mihály helyett oláh vajdát s ennek beigtatására serget küldtek, de Mihály e hadat szétverte. A törökök Moldva ellen is küldtek hadat és új vajdát, azonban e csapat rendeltetése helyéig sem érhetett, hasonlólag Mihály által vetvén szét. Mind Moldvában, mind Oláhországban voltak erdélyi hadak s Zsigmond nagyravágyása mindkét helyt visszas viszonyokat idézett elő. Beavatkozása csakhamar nyomasztóvá lett, s nem csinált titkot belőle, hogy a frigyét hűbérurasággá akarja változtatni. A törökökkel nagyon elfoglalt Mihály mit sem tehetett, de Áron nem volt hajlandó a jármat felvenni. Kornis Gáspár és Daczó Ferencz az erdélyi hadak parancsnokai elfogták őt s máj. 2-án Erdélybe küldték, Zsigmond pedig Rezván Istvánt nevezte ki moldvai vajdává, ki a hűség esküjét mindjárt le is tette. E tett intő példaul szolgált Mihálynak. Többet vétett a török ellen, hogy sem ennek bocsánatát remélhette volna, s mert más választása nem volt, egy szerződéssel, melyet követeli Fehérvár máj 20-án irtak alá, magát Zsigmond fejedelem hűbéresének nyilvánítá. Boszuját, megaláztatása érzetét elnyomta, mert e perczen még nem érkezett meg a visszatörülés órája, s Zsigmond védelmét nem nélkülözheté.

Zsigmond udvarában a nyár nevezetes részét a menyegzői örömek vették igénybe. A menyasszonynyal anyja is megindult, s a fejedelem áruhában egyik olaszával Genga Simonnal Szathmárra ment, hogy megérkezése előtt lássa, s aztán visszatért anélkül, hogy megismertette volna magát. Aug. 1-ső napján Tövisnél fogadta ünnepélyesen s aug. 6-án a nász roppant

fénnyel megtartatott. De a házasság nem volt boldog. Némely évkönyvíró Zsigmond megbabonáztatásáról beszél, mert ha látta, gyűlölte, ha nem, akkor epedett utána. Tehetlenség volt-e ez ellenszenv, mint maga vádlá magát utóbb, vágy természetes gyűlölet? ki fogja eldönteni, annyi bizonyos, hogy a nász után Zsigmond nejevel alig tölthetett pár napot.

Tavasz óta folytatta a háborút Borbély a Bánságban s néhány erődöt már elfoglalt. Fegyverei még szerencsésebbek volt a kösszel s Lippa, Jenő, Világosvár s egy sereg apróbb erőd és egy a temesvári basán aratott diadal voltak hadjáratának eredményei, s azonkívül a lugosi és karánsebesi bánságnak külön adózása is megszüntetett. Épen ily szerencsével harczolt Magyarországon a német-magyar sereg s Esztergom és Visegrád vissza lőnek foglalva. A nagyvezér – ez év kezdetén Ferhád volt – csak későn indulhatott el, de utközből visszahivatott, s a sereg élére megint Szinán lőn állítva. A had most nem Magyarország felé tartott, az elpartolt vazallok megbüntetését nyervén parancsul, Oláhország ellen indult. Szinán aug. végén Gyurgyevonál átkelt a Dunán, s a szövetkezetteknek most szerződésök értelmében közös kötelessége volt ellene sikra szállani. Rudolf másfélezer embert némi pénzt s lőfegyvereket küldött Erdélybe, hol Zsigmond kiadta a fölkelési parancsot s a székelyek közt véres kardot hordoztatott szét. Ezek összegyűltek ugyan a feketehalmi táborba azonban vonakodtak addig elindulni, míg Zsigmond a jobbágygyá letteket föl nem szabadítja a jobbágyság alól. Hosszasan folyt az alkudozás, az összegyűlt székelység már-már lázongani is kezdett, midőn végre bizonyos feltételek mellett, melyeket „nyavalyások mint paraszt nép meg nem értett jól” teljesíté kívánságait s jobbágyaikat sept. 15-én felszabadítá.

Ezalatt Szinán diadallal nyomolt előre, megverte Mihályt, kit Király Albert segédserge roszul gyámolított; Bukurestet, Tergovistot, Brailát elfoglalta s Erdély

határaihoz közeledett. Zsigmondot a kibékített székelyek 20,000 emberrel segítették s ezekkel és a többi erdélyi s német segédhadakkal Töröcsvárnál Oláhországba nyomult (sept. végén). Az oláhokkal Rukkánál oct. elején egyesült had 60,000-re nevedett, mely Bocskai fővezérlete alá rendelve, visszavette Tergovistot, Bukurestet (oct. derekán). Szinán vad rendetlenséggel szaladt Gyurgyevo alá, s maga átkelt a Dunán. De innen maradt serge egy döntő ütközetben megveretett Zsigmond által, s nagy veszteséggel menekült át a Dunán. A társzekerek tetemes része, számos ágyu s maga az erős Gyurgyevo is háromnapi ostrom után rohammal vétetvén be, a fejdelem kezébe estek, ki aztán a várat s hidat leromboltatá s felégetteté. E hadban István moldvai vajda is részt vett csapataival – s míg ő odajárt, a lengyelek Zamoiski vezérlete alatt, egyetértve a törökökkel, hogy Erdély meglepő emelkedését meggátolják, Mogila Jeremiást ültették a vajdai székbe. Gyurgyevo megvétele után István saját hadaival s Zsigmondtól nyert csapatokkal Moldvába ment, de megveretett elfogatott s hiveivel nyársba huzatott. Székely Mózes is fogságba esett ekkor, de utóbb a lengyelek szabadon bocsátották minden váltságdíj nélkül.

Zsigmond diadalmas hadával nov. elején ért Brassóba, s innen Fehérvárra ment. A székelyek tényleg visszanyerték szabadságaikat, de főuraik ezt nehezen szíveltek, s Zsigmondnál panaszkodtak miatta. A fejdelem dec. 13-ára országgyűlést hirdetett, melyen Zsigmond menthetetlen perfidiával oldotta meg a csomót. Nem mert a fejedelmi szó szentségére hivatkozni, a kötés épentartását nem volt bátorsága kívánni. A dolgot törvénytudók elébe terjeszté – hol a primoroknak előadott okaikkal könnyű volt levérni a nép együgyű tanulatlan követeit. Az itt kimondott ítélet, hogy a sept. 15-iki adomány, mint nem önkényt adott és kicsikart, érvénytelen, az országgyűlés s utóbb a fejdelem által megerősített. Az ítélet kihirdetésekor a befolyásosabb

székelyeket elfogták, hogy lázadást ne támaszthassanak. Mit sem használt, mert a következő 1596. év kezdetén – mialatt Zsigmond Jósikától s más főuraktól kísérvé Prágába utazott, helytartóvá nejét és Bocskait nevezvén ki – a székelyek lehetlennék tartva e hitetlenséget s uraik árulását gyanítva az egészben, szolgaságba hurczoltatásuknak ellenállottak. Sereg küldetett rájuk s némely helyen összecsapások is történtek. S most a főbbek, befolyásosabbak elfogattak, kivégeztettek, vagy megcsontkittattak.

Zsigmond Prágában, hová 1596. febr. 7-én érkezett, Rudolfra és udvarára kedvező befolyást gyakorolt. Semmit sem árult el hibáiból s ügyessége és képzettsége mindenkit meglepett. A törökök ellen nyereső segély iránt – pénz és sereg – kedvező válaszal indult haza márczius elején. Itthon már ekkor kiütött a török háboru, Borbély egyre küzdött a temesvári bégekkel, s látható vala, hogy a háboru még a mult évinél is nagyobb mérvben fog folyni. Szinán, kit mult évi kudarczáért elmozdítottak, visszanyerte ugyan a nagyvezérséget, de april elején meghalt, s a szultán elhatározá, hogy személyesen fog a magyarországi hadsereg élére állani. S e célból mindenfelé roppant készülétek tétettek. De a mult évi hadjárat meggyőzte a portát, hogy Erdély mint ellenség veszélyes, mint barát jó szolgálatokat tehet s visszaszerzésére kísérletek tétettek. Egy régi csausz, Zsigmondnak ismerője, 1595. apr. 1-én inté, hogy „meggondolja kivel von ujjat” s ajánlkozott, hogy kibékíti a portával, „csak főemberét küldje hozzá*.” 1596. télén ujra csauszok jöttek a fehérvári udvarba, ígérve, hogy a szultán elengedi a pénzdát, csak ajándékot követel, a két Oláhországot Zsigmond alá rendeli, azonban mondja fel ez a Rudolffal kötött szövetséget. A fejdelem ez ajánlatokat elfogadhatatlanoknak találta, a vett ajánlatokat Rudolf tudomására juttatá s az 1596.

*) Oklevél az erdélyi muzeumegylet birtokában: kézirat.

apr. 21-én tartott fehérvári országgyűlésen kijelenté, hogy személyesen fog a bánsági sereg élére állani. A gyűlés hálával fogadta e szándékát s adót és hadat szavazott meg.

Ez év kezdete óta új basa volt Temesvárott, ki elődjének kudarczait kétszerezett erővel igyekezett letörölni. Tavasszal Lippát támadta meg s fogta ostrom alá, melyet Borbély György védelmezett. Midőn pedig a basa hirt vett, hogy a fejdelem tetemes hadakkal közeledik a vár fölmentésére, sietve felhagyott az ostrommal s Temesvárra vonult. Zsigmond csakugyan megérkezett a sereggel s most ő kezdte Temesvárt ostromolni. De a hirre, hogy a vár fölmentésére tetemes török had közeledik, felhagyott az ostrommal s visszavezette seregeit. Visszatérének más oka is volt: nyár derekán a szultán személyesen megindult, s Rudolfffal kötött egyezkedése értelmében neki magának is a német-magyar hadakhoz kelle csatlakozni.

A keresztyén hadak vezére Maximilián volt, ki addig, míg a szultán roppant serge fel nem jött, némi szerencsével harczolt. Egert a fellázadt zagyva-örség feladta (oct. 13-án). Most Maximilián, kivel Zsigmond oct. 18-án Vámosnál egyesült, a szultán ellen ment. Eleinte szerencsével harczoltak, sőt Mező-Keresztesnél is ügylátszott, hogy a diadal a keresztyéneké lesz. De a zsákmánylásban elmerült had oct. 26-án a visszafordult törökök által semmivé tétetett, s Zsigmond busan elcsüggedve indult haza a csatáról, melyet 20,000 halott teteme borított.

Zsigmond jellemében három sarkalatos hiba volt: macacság, csüggetegség, könnyelműség – három oly hiba, mely őt képtelenné tette, hogy a körülményekkel alkudjék. Még 1596. karácson táján Fehérvárt nagy fénnyel és szivességgel fogadta Mihály vajdát, kivel a követendő hadjáratról értekezett, de már 1597 elején újra utban volt Prágába a legkalandosabb tervekkel agyában. A mi vele, körülötte történt, mindazt türhetetlennek tar-

totta. Kedélye házassága óta teljesen meghasonlott. A szép, deli, szellemdus fejdelemasszony valójában nem volt neje. Önmaga tehetetlennek vallá magát s a házasság örömeit nem élvezé. Ez leverte, elcsüggeszté. Csak rendkívüli emotiok birták felvillanyozni, s a nyári táborozások, midőn nem volt nejével, még tudtak neki elszóródást szerezni. De midőn eljött a tél s a fehérvári palotában megnyiltak a vigalmak, Zsigmondnak futnia kellett. Ilyenkor a papi élet példányként tűnt fel előtte s a fejedelmi szék tulajdonosa irigyelte azt, ki czellájában naphosszant imádkozik. Minden hely, hol távol lehet nejétől s nem látja ennek vélt szemrehányásait, jó volt. Hihető, hogy Cariglia és környezete is táplálta szándékát, s ő már 1596-iki első prágai útában czélozgatott rá, hogy lemond a fejdelemségről, de az udvar tanácsa szándékának megmásítására bírá. 1597 elején Prágába érkezvén, újra szóba hozta lemondását, elválását nejétől s átlépését az egyházi pályára. A kormány lényegében helyeselte ugyan a tervet, hisz Erdély bekebelezése s az oláh vajdaságok feletti hűbéruraság megszerzése volt a végczel, de azt még időelőttinek látta. Oly bonyodalomtól félt, mely nem fogja engedni, hogy a helyzet urává legyen és Zsigmondot segélyigéréssel s az aranygyapju ünnepélyes átadásával maradásra bírta.

A fejdelem utja eredményével nem volt megalégedve. Haza érve, Fehérvárt egy török csausz várt rá, ki a Belgrád alatt levő hadak vezérétől levelet hozott. A szerdár 1597. febr. 13-áról intette őt, hogy térjen vissza a császár iránti hűségre, csak biztos emberét küldje hozzá, ő kegyelmet fog számára eszközölni. Bosszuságában erre most hajlandónak mutatkozott, annyival inkább, mert ez év elején Mihály vajda is elfogadta a porta beigtató jelvényeit, mert erre az angol követ is biztatta őt, mert a szultán megújítá mult évi ígéreteit, s e szándékát megis írta Rudofnak apr. 16-áról. Tizenegy nap mulva országgyűlést tartott, melyen prágai utáról számolt, s a törökkel kezdendő alkudozásról je-

lentést tett. Pár nap múlva Márton deák, egy a török nyelvben jártas férfiú, utban volt Konstantinápolyba, kit aztán ott jól fogadtak. Mentségei, hogy Zsigmond kényszerítve volt az elállásra, mert Szinán üldözé, mert Márkházyt helyére már ki is nevezte, kész fülekre találtak. Márton deák magával hozá a szultán levelét, melyben ez őt újra kegyelmébe fogadja s egyszersmind tudatja vele, hogy a beglerbégek birtokai kimézésére vannak utasítva. Ez idétt jött meg Rudolf válasza is az apr. 16-iki levélre. A császár gondolhatólag kárhóztatta a törökkel kezdett alkudozást s kitartásra intette őt. De ama levélnek más eredménye is volt: a császár többé nem vonakodott átvenni a fejdelemséget.

Zsigmond életének új válpontjához érkezett. Mióta ez évi máj. 1-én helyreállítá a fehérvári püspökséget, azt terjedelmes jószágokkal látta el, s püspökké kinevezte Náprági Demetert, udvarában egygyel több azok száma kik az újra fölelevenedendő török frigy ellenségei voltak. Félbeszakasztá a portával kezdett alkudozásokat, Carigliát Bécsbe küldé, hogy Erdély átadása iránt szerződést kössön, s hogy a Magyarországon ez évben szerencsével folytatott török háborut támogassa, korlátnokát és egyik legkiválóbb kegyenczét, Jósika Istvánt Temesvár ostromára inditá, honnan azonban ez minden eredmény nélkül tért haza. Annnyival óhajtottabb eredményt hozott Cariglia, kinél türelmetlenül sürgette nemcsak az egyezmény létrehozását, hanem hogy utódja, valamelyik osztrák herczeg vagy egy kormányzó, még e télen kineveztessék. Cariglia Prágában dec. 23-án kötötte meg a szerződést, melynél fogva Zsigmond Erdélyt átadá Rudolfnak s e helyett Ooppelnt és Ratibort nyeré évenként fizetendő 50,000 firttal és a mely nejjének jegyajándékát, Erdélynek pedig területi épsége tiszteletben tartását biztositá. S Rudolf csakugyan 1598. jan. 20-án Szuhay István váczai püspököt, Nádasdy Ferenczet és Pezzen Bertalant Erdély átvételére kinevezte, utasítván őket, hogy Erdély a Huet Albert, szászok

grófjának tanácsait vegyék igénybe, – de közülök Nádasdy megbetegedvén, helyére Jan. 31-én Istvánfi Miklóst jelölte ki a császár, ez napról adván ki nekik meghatalmazó levelét. Rudolf Erdély élére Maximilián főherczeget akarta állítani – ennek lejöttéig pedig a főkormányzásnak Mária Kristierna kezében kelle maradnia.

Cariglia visszaérkezése után a megkötött szerződésről bizonytalan hírek kerengtek. Kornis, Bocskay, sőt még Jósika is várták, hogy valamelyikök fog „kormányzó”-vá kineveztetni, de a csatlakozás főként Jósikát, Zsigmond nagyravágyó de nem nagytehetségű korlátnokát, tölté el boszusággal. Sokan úgy hívék, hogy a mult évi temesvári hadjárat azért volt eredménytelen, mert ez már akkor egyetértett a törökkel, a fejdelemesség elnyerésének utát akarván egyengetni. Lehet – de az kétségbevonhatlan, hogy Erdély átadásának most is igen sok ellenzői voltak s a korlátnok úgy hívé, hogy ezekre lehet számolnia, ha az átadás meggyújtására lépéseket tesz. Csakhogy az eszközök megválasztása körül volt eszélytelen. Levelet intézett a biztosokhoz, hogy késsenek a lejövetellel, mert itt erős ellenzékkal fognak találkozni s Maximilián főherczeg még kiadatástól is félhet. Valóban késtek a biztosok, a februárra összehívott országgyűlés eredménytelenül oszlott el. Sőt maga Rudolf is, hihetőleg a biztosokkal vett értesítés alapján, tartott véletlen lázadástól s márcz. 10-éről parancsot adott ki a felső-magyarországi rendeknek, hogy készen álljanak biztosai védelmére, s a szerződés végrehajtása körül azokat, ha kívántatnék, fegyveres erővel is támogassák. Ekkor végre a biztosok Erdélybe leindultak.

Zsigmond márcz. 23-ára újra országgyűlést hirdetett. Már 10 nap óta voltak együtt a rendek s tünődve és szorongva várták a történendőket, midőn apr. 2-án megérkeztek a világi biztosok. Másnap hét kocsival a váci püspök is behajtatott Fehérvárra s az nap bi-

zalmas tanácskozásokkal telt el. A felvilágosítás, mit Zsigmond a biztosoktól Jósikára nézve nyert, épen nem volt kedvező, nem az sem, mit ő adott korlátnokáról Istvánffiéknak. A dologból könnyű volt felségsértést csinálni s ez a rendek megrettentésére igen alkalmas vala. Apr. 4-ére a rendeket a fejedelmi palotába hivta össze – s midőn ezek együtt voltak, ijedve vették észre, hogy az udvar telve van kék darabontokkal, kiket, mint négy év előtt, ekkor is Lázár István vezet. Nehány percz mulva Lázár egypár haczérrel a terembe lépett, hogy a fejedelem parancsa szerint azt, kire Bocskai mutatni fog, lánczokba verje – s az Jósika volt. A kegyencz, ki minden árulási kísérlete mellett is inkább áldozat volt, börtönbe vettetett s utóbb a biztosok által Szathmárra vitetvén, lefejeztetett. A fejedelmi propositiókat még az nap a rendekhez küldte Zsigmond, kik aztán azokat tanácskozás tárgyaivá tették. De az előzmények után ők nem tehettek mást, mint hogy szentesítsék azt, mit Zsigmond elvégzett.

Zsigmond első „akarata javallá a római császárral való consensust és concordiat”, a többi sereg- és adómegszavazásra vonatkozott. Lényeges és fő az első volt, azért, mert ez a kormányforma megváltoztatásának kérdését foglalta magában. Maga a propositio kitétele eléggé szívós, hogy Erdély önállósága is beleférjen s a rendek fő célja volt, ebből megmenteni a mit lehet. Magában ezt a császári kormány nem is akarta megtámadni, e pont körül példás egyetértés uralkodott Fehérvár és Prága közt. Itt nem volt cél Magyarország erejét akár csak a Részekkel, annyival kevesebbé Erdélylyel megnevelni, s amott a területi épség fenntartása mellett még lehetők tartották az önállóság visszaszerzését. Épen ezért tudomásul vették a rendek, hogy „a császárral való régi unio új consensussal” növeltetett, s ők is magok részéről, ha ő felsége „igéreiteiből s fogadásából” mit sem hágy el, fejök fennállásáig hűséget

a engedelmisséget ígérek. Ennyi az articulus, mely a fejedelem egyezkedését nem tekinti egyébnek az országra nézve, mint a császárral kötött frigy szorosbitásának, s mely az alkotmány s területi épség fenntartását a kormányzó esküje által biztosítá magának. Ez időben még nem jöttek divatba a fejedelmi propositiók, ezek helyét az uralkodó és rendek esküje pótolta. Ennek gondos elkészítése volt a gyűlés másik főfeladata, melyet már a biztosokkal kelle tárgyalni, s midőn végre az egyetértés létre jött, biztosok és rendek letették apr. 8-án az esküt. Az előbbieket megesküdtek, hogy ha Erdély a Zsigmond halála vagy lemondása által Rudolf kezébe kerül, ő és minden törvényes utódai ugyanezen tanácsokkal fognak élni, Erdély jogait, kiváltságait megtartják és főhivatalokra magyarokat alkalmaznak. A rendek Rudolfnak és törvényes utódainak hűséget esküdtek s kötelezték magokat, hogy általa rendelendő kormányformát, akár teljhatalmu fejedelem, akár kormányzó személyében megalapít, azt fejök fennállásáig megállják. Harmadnapra rá apr. 10-én bekövetkezett Zsigmond lemondása, feloldoztatása esküje alól s bucsuvétele hosszas és ékes szónoklatok kíséretében s ugyanekkor az országgyűlés bezáratott. Zsigmond ezután izgatott kedélyében szétherdálta a fejedelmi palota ereklyéit, tűzbehányta a levéltárt, a kincstárt előre küldte, s maga is Görgénybe vonult és onnan apr. 15-én Oppelnbe indult. Hangulatát zavarta s láthatólag kedvetleníté az, hogy az utolsó napokban unokatestvére András követet és levelet küldött hozzá, melyben ez Erdély átengedéséért kedvező ajánlatokat tesz neki s egyszersmind saját családja iránti tartozásaira figyelmezteté őt, mint melynek felemelkedését készül lerombolni. Ugy volt. E vád új szemrehányás azokhoz, melyek lelkét már is nyomák.

Maximilián „felvén a magyar nadrágot” ez időben már Kassán mulatott, a kormányzást bejöttéig – melyet a lengyelországi fogsága által bátortalanná lett

férfit huzott halasztott – a Kővárból, tartózkodási helyéről Fehérvárra hívott Mária Kristiernának kellett egyetértve a királyi biztosokkal vezetni. E biztosoknak egyik igen fontos feladata volt, az oláh vajdákat, vagy legalább a hatalmas Mihályt a császár részére nyerni. Zsigmond még elutazása előtt Sarmasági által tudatta vele lemondását, s a császár iránt hűségre szólítá fel. A meglepett Mihály nyomon követeket küldött Fehérvárra, kik az itteni viszonyokról tájékozó adatokat vigyenek neki, s midőn még egy újabb követség jött tőle, a biztosok – Pezzen kivételével, ki Brutus historiájával megrakodva, hazament – magok mentek Oláhországba, s hosszas alkudozás után frigyet kötöttek: „Mihály Havasalföldét a magyar korona hűbérenek ismeri el s mint ennek vazallja, örökös joggal bírja. A császár 5000 ember tartására ad segélyt, s ő köteles ennek parancsa szerint harcolni a török ellen.” S a biztosok nyomon rá jun. 12-én 17,500 forintot mint segélypénzt kifizettek neki. Épen ez időtt egy másik, Zsigmond által kezdett alkudozást is tovább fűztek, ki Bernátfi küldte a porta által megsértett Ghazigiráj tatár khánhoz szövetségkötés eszközlésére. Bernátfi jó választ hozott a khántól s nem sokára követek is jöttek tőle. A változott viszonyok daczára folyt az alkudozás, sőt a biztosok által a khánhoz küldött követek némi egyezkedést is hoztak létre – mely szerint Ghazigiráj kötelezte magát, hogy a szultán hadait elégtelenül és csak színlegesen fogja segíteni. Kétes, bizonytalan ígéret, melyet aug. havában Erdélybe küldött követei sem tudtak valósággá tenni.

Mindez kedvező eredménynek látszott. Hozzá járult, hogy a török háború is nagy szerencsével folyt. Schwarzenberg és Pálffy visszavették Győrt, Tatát, Veszprémet, Palotát, az erdélyi hadak pedig megvették Csanádot, melyet a temesvári pasa ostrom alá fogott s utóbb Lugost is, midőn ugyane pasa a csanádi kudarcz után e váracs ellen ment. Magában Erdélyben

a biztosok mindent kerültek, mi a kedélyeket fellázhította volna, s hogy Maximilián bejötteig is az interregnumnak nyoma se legyen, az államokmányokat a gyászba borult Mária Kristierna mint fejdelem írta alá. De bármint palástolák a dolgot, ez valójában csak interregnum volt, s ezt magok is érezvén, koronként mind sürgetőbben kérték a főherceget, hogy siessen az országba. S most Maximilián mindent lecsendesítve látván, hajlandó is lett volna – de pénzt Rudolftól nem nyerhetett, enélkül pedig semmi áron sem akart jöni. Jövetelét pedig a biztosok és Erdély főurai annál szükségesebbnek tarták, mert a nyár derekán hire jött, hogy a szerdár Szaturdzsi Mehemed roppant seregösszevonásokat tesz. S most az erdélyi hadak Szászvárosra táborba hivattak.

E perczben egy senki által sem várt esemény nagy változásokat idézett elő. Zsigmond – habár a császár apr. 20-áról folyamodott is a pápához, hogy őt nejétől elválassza s bibornoki süveggel jutalmazza – Oppeln sivar bérczei közt rosszul érezte magát. Ha az ideges, munkához és multságához szokott ifjun a tétlenség, a zajtalanság unalma erőt vett, hazájára, Erdélyre gondolt s új birtoka annál sivarabbnak, kiállhatatlanabbnak tetszett. Bocskaihoz írott levele tele volt panaszszal s honvágygyal, s mialatt e levél hivei közt új vágyakat keltett fel, aug. elején vadászat színe alatt elhagyá Oppelnt s Lengyelországon át álötönyben Erdélybe jött. Épen ez időtt akarta neje is elhagyni Erdélyt s befejezvén uti készületét, aug. 18-án Kolosvárra érkezett. Harmadnap éjjelén Zsigmond egyetlen hívétől kísérve megérkezett s a város birájához szállt. Megérkeztének hire meglepte, felviditá nejét, kinek ez másnap, épen midőn a templomban volt, lett tudtára adva. Nejével kibékült, a városi tanács pedig az eseményt követői által a biztosokkal tudatta. Ugyanakkor Zsigmond írt Bocskainak a szászvárosi táborba, hogy egyengesse az utat a fejdelemség visszanyerésére, és

Maximiliánnak aug. 22. és 27-ről, melyekben hazajövetének indokait sorolja fel, s a főherczeget megnyugtattani igyekszik, hogy régi viszonyát Rudolphhoz fenn akarja tartani.

Zsigmond visszaérkezése mindenféle nagy mozgalmat keltett. A biztosok intézkedéseket tettek, hogy legalább a szászokat a császár hűségében megtartsák, a főherczeg parancsot küldött (aug. 27-ről) az erdélyiekhez, hogy Zsigmondot be ne fogadják s ellene épen úgy készüljenek, mint a török-tatár ellen, mialatt a Bocskai által megnyert szászvárosi tábor pedig – s ez döntötte el a dolgot – meghódolt neki s üdvözlő követséget küldött Kolosvárra. E tény után nem volt egyéb hátra, mint hogy a visszahelyezést országgyűlés hajtsa végre. E célból a rendek Tordára aug. 29-ére meghivattak, s a választás még ez napon megtörtént. Fejdelmi conditiókat – mely egyjelentésű a magyar koronázási hitlevéllel – itt alkottak először s Zsigmond el is fogadta azokat. Ezek kötelezék a fejdelmet: hogy az ország jogait s kiváltságait megtartja, a multakért bünbocsánatot ad, jezsuitákat csak Kolosvárt és Monostoron tart, s a hova erővel bevitte a kath. vallást, onnan „tollalja is”, az országgyűlés tanácskozását és az ország szabad fejdelemválasztási jogát nem korlátozza. S nyomon rá letette az esküt. Még az nap követekeket küldött Maximiliánhoz, kik vele igyekezzenek kiegyezni s Mihály vajdához, kik ettől a közelgő török had ellen segílyt kérjenek. A biztosokat is nem sokára visszabocsátá.

Zsigmondnak egész Erdély meghódolt, Várad kivételével. E város és örsége tulnyomó részben protestans volt, s e körülmény két év előtt összeütközésbe hozta a fejdelemmel, midőn ez a catholica vallást kezdé köztök jezsuiták által terjeszteni, s midőn a váradiai tiltakoztak az ilynemű igyekezetek ellen. Zsigmond fenyegetését, hogy nem fog tőlök „egy szál istrángot sajnálni” nem feledhették s most kétszeri követküldé-

sének sem lett az az eredménye, hogy neki hódoljanak. Három megyével Rudolf mellett nyilatkoztak. Nyáry Pál 2500 emberrel e várba vetette magát, nem hogy Zsigmondtól megvédje, kinek támadásától úgy sem tartottak, hanem hogy a közelgő törökhad ostromának ellenállani képesítve legyen. A szerdár Szaturdzsi készüléteit csak a nyár vége felé fejezte be, s ekkor roppant hadával Zsigmond birtokai ellen ment. Utában elfoglalta Csanádot, Aradot, Nagy-Lakot, s utát Várad felé vette, melyet még mindig az erdélyi fejedelem birtokában levőnek tartott. Ezt mindenki jól tudá, s a fejedelem a fenyegető veszély elhárítására egymásután két követséget – először Óvárit, azután Sennyei Pongráczot – küldé a szerdárhoz. Hasztalan. Szaturdzsi a békealkudozásokat Konstantinápolyba utasítá, maga pedig sept. 29-ére Várad alá érkezett. A fenyegető veszély ellenében a felült erdélyi sereg védelmi állást foglalt el, s hogy a beütéstől az ország belsejét megkímélje, Déváról, hova gyűlt, Sebesváraljára vonult. De a szerdár e hadjárata meghiusult. Több ízben megveretve, hét heti ostrom után, a megtámadott Buda védelmére indította sergeit. De csak Szolnokig juthatott, honnan sergeit téli szállásra vitte s Erdély ez uttal megszabadult.

Egy rövid országgyűlés után, mely hadi adót szavazott meg, Zsigmond is elbocsátá sergeit. Visszatért Fehérvárra azon szándékkal, hogy a tél folyama alatt a császárral meglazult viszonyát helyre fogja állítani. Ingadozásának Nemesise teljes mértékben utólrte. Félt, remegett a jövőtől. Mit fog ő tenni, ki Erdély átadása által a törököt fölbőszíté, s visszatérése által Rudolf fal a kötött szerződését ketté tépte? Ez utóbbinak megengesztelése könnyebbnek tetszett s miután küldendő követei számára menedéklevelet szerzett, Bocskait és Náprádi püspököt Prágába küldé. E férfiaknak kettős utasítása volt: egy, melyet az 1599. jan. elején tartott országgyűlés is helyeselt; igyekezzenek Rudolfot

megengesztelni, elismertetését kieszközölni nála, s őt hatályos segélyadásra birni; és egy más titkos: az esetben, ha az előbbi feltételek nem fogadtatnak el, alkudozzanak Erdély átadása felett újabb alapon jobb feltételek mellett, újabb uradalmakért. Febr. 2-án értek Prágába.

De épen ez időtt Báthori Endre bibornokot is Erdélybe hívatta. Boldizsár megöletése, meghasonlása unokatestvéreivel lelkét nyomá. Első gondolata volt, hogy kibéküljön ezekkel, ez tán meg fogja öntudatát nyugtathatni. De midőn a bibornok Erdélybe ért, midőn Szebenben első találkozása volt vele, egymásnak békejobbot nyujtottak, a multak elfeledését ígérték, tán épen e perez hatása alatt megfogamzott lelkében a gondolat, hogy fejedelmi székét Endrének adja át. Az utasítás, melylyel a bibornok mult évben Zsigmondhoz küldött követét ellátta, nem csak fényes ígéretek foglalt magában, hanem a fejedelem lemondását családi ügynek is tekinté. S nem háborgatá-e ez a gondolat is, hogy rokonait nem csak kiirtá Erdélyből, nem csak elzárta előttük a következhetés utát, hanem most újra másodszor is lépést tett a tordai conditio ellenére eladni országát? De a mi forrt lelkében, gondosan titkolá. Valamint a Bocskaiék utasításának egyik felét senki sem sejté, épen úgy nem közlé senkivel, a mit tenni készül. Medgyesre márcz. 21-ére összehívta a rendeket.

E gyűlés bekövetkező fontosságát senki sem sejté. Eleinte adóról és seregszervezetről folyt a tanácskozás. Azután eltörlék az 1595-iki fehérvári végzéseket a két Báthori notáztatásáról, mely miatt a fejedelemnek, mint ő maga mondá „lelkében és conscienciájában nagy felháborodása lett”, azon feltétel alatt, hogy Endre a maga és testvére nevében letegye az esküt. Egy pár napig még közigazgatási dolgokról folyt a tanácskozás, mialatt Zsigmond, Endrének tudtára adta, hogy lemond s hogy őt jelölte ki utódává. Ugy hívé, hogy az

ő személye utában áll az ország lecsendesítésének, mit a bibornok még végrehajthat, s ennek minden igyekezetét, hogy szándéka megmásítására birja őt, makacssága megghusitá. Most a gyűlésbe küldé propositióját, hogy ő lemond Endre részére s ennek megválasztását ajánlatba tevő. A meglepett rendek követséget küldtek hozzá, hogy őt feltétele megmásítására birják. Hasztalan. Lemondásához makacsul ragaszkodott, s így lett, hogy márcz. 29 én fejdelemmé választák Báthori Endrét, letétették vele az esküt az ország alkotmányára s magok is hűséget esküdtek. Zsigmond tetemes uradalmakat s évenként fizetendő 24,000 frtot kötött ki magának, még egy ideig az országban maradt, s azután Lengyelországba bujdosott „mint Kain – mondja Illésházy – a sok ártatlan vér kiontásáért bujdosik vala.” A következő hónapban elvált nejétől, a kinek jószágait az új fejdelem vette hasznóbérbe, s ki nyomon rá elhagyá Erdélyt, szenvedéseinek e szánandó színhelyét.

(Vége az I. kötetnek.)

Javitandók az első kötetben.

7 lapon	<i>felülről</i>	4 sorban	pirtó helyett olv. piritó	
48 „	<i>alulról</i>	15 „	Fernhaber helyett olv. Firnhaber	
64 „	„	9 „	Toroszkónál helyett olv. Toroczskónál	
85 „	<i>felülről</i>	1 „	a helyett olv. Bonifác	
167 „	„	13 „	élelml helyett olv. élelmi	
185 „	<i>alulról</i>	15 „	olygarcha helyett olv. oligarcha	
237 „	„	4 „	Szebenből helyett olv. Szebentől	
239 „	<i>felülről</i>	15 „	és azon ürügy alatt, hogy a János- pártiak két előkelőt, Morgondait és Tobiasit megöltek legyilkoltatta he- lyett olv. és ezekkel ő azon ürügy alatt, hogy Jánospártiak, két előke- lőt Morgondait és Tobiásit legyil- koltatott.	
276 „	<i>alulról</i>	18 „	Patóczi helyett olv. Patócsi	
300 „	„	8 „	aláh helyett olv. oláh	
312 „	„	6 „	hallni helyett olv. halni	
314 „	„	20 „	elfogadni határozottan helyett olv. elfogadni ez határozottan	
330 „	<i>felülről</i>	16 „	dolgot. Szebenben febr. 9-én helyett olv. dolgot, Szebenben febr. 9-én;	
332 „	„	16 „	hadak ideje helyett olv. hadak ost- romlottak, ideje	
333 „	<i>alulról</i>	11 „	Kolosvárt helyett olv. Kolosvártt.	
334 „	<i>felülről</i>	7 „	magokat Magyarországon, helyett olv. magokat, Magyarországon	
„	„	<i>alulról</i>	1 „	A helyett olv. a
339 „	<i>felülről</i>	3 „	leányát helyett olv. a király leányát	
343 „	„	18 „	Agneseni helyett olv. A gneseni	
344 „	„	16 „	Laczky helyett olv. Lascy	
345 „	<i>alulról</i>	8 „	Szilvácsy helyett olv. Szilvácsy	
„	„	„	22 „	pedig gunynyal helyett olv. pedig mint gunynyal
347 „	„	„	15 „	királynak helyett olv. királynak
349 „	<i>felülről</i>	11 „	Blandra helyett olv. Blandrata	
376 „	<i>alulról</i>	18 „	klávinisták helyett olv. kálvinisták	

383	lapon	<i>alulról</i>	4	<i>sorban suo helyett olv. suae</i>
„	„	„	6	„ <i>litteras helyett olv. literas</i>
„	„	„	8, 9	„ <i>judiciariarum, deliberationum helyett olv. judiciariarum deliberationum</i>
„	„	„	9,10	„ <i>Transilvaniis h. olv. Transilvaniae</i>
384	„	„	1	„ <i>ez helyett olv. ezt</i>
„	„	„	6	„ <i>athnam helyett olv. athname</i>
„	„	„	11	„ <i>exponenti után olv. (a pro kimaradt)</i>
„	„	„	23	„ <i>regium sedis h. olv. regium et sedis</i>
„	<i>Jegyzet. A jegyzet erről a lapról átvendő a második lapra, hol is az athname czimének kezdetéhez számítandó.</i>			
388	lapon	<i>alulról</i>	11	<i>sorban Transsilvanum h. olv. Transilvania</i>
„	„	„	12	„ <i>Ratificationum helyett olv. Pacificationum</i>
„	„	„	20	„ <i>conscienciose h. olv. conscientiose</i>
392	„	<i>felülről</i>	15	„ <i>adatunk helyett olv. adhatunk</i>
395	„	<i>alulról</i>	3	„ <i>internum helyett olv. in aeternum</i>
396	„	„	7	„ <i>kivánságok helyett olv. kiváltságok</i>
398	„	<i>felülről</i>	10	„ <i>Ruchert helyett olv. Ruebert</i>
„	„	„	14	„ <i>Sára helyett olv. Sása</i>
401	„	<i>alulról</i>	2	„ <i>ügynökei helyett olv. ügynökeit</i>
404	„	<i>felülről</i>	17, 18	„ <i>Gyulafehérvárra Töszi helyett olv. Gyulafehérvárról Tövis</i>
405	„	<i>alulról</i>	17	„ <i>Kerdő helyett olv. Kerelő</i>
418	„	„	3	„ <i>Fehérvárt helyett olv. Fehérvártt</i>
419	„	<i>felülről</i>	1	„ <i>Sigér Jánost Gálfi helyett olv. Sigér Jánost kincstartóvá, Gálfit</i>
424	„	<i>alulról</i>	5	„ <i>szokatlannál helyett olv. szokottnál</i>
426	„	<i>felülről</i>	20	„ <i>megnyitásának helyett olv. megújításának</i>
428	„	„	13	„ <i>abasági helyett olv. abafáji</i>
„	„	„	14	„ <i>Csukás helyett olv. Csukat</i>
432	„	<i>alulról</i>	11	„ <i>Fehérvárt helyett olv. Fehérvártt</i>
446	„	<i>felülről</i>	11	„ <i>Frálhai helyett olv. Fráthai</i>
448	„	„	10	„ <i>volt a kösszel h. olv. voltak ősszel</i>

A második kötetben.

343-ik lapon *alulról* a *jegyzetben* *manefectumot helyett olv. manifestumot.*